

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek

Gemeente Renkum

Archeologisch onderzoek: een opgraving

Archeologisch Adviesbureau

8500 voor Chr.

3750 voor Chr.

2200 voor Chr.

700 voor Chr.

150 na Chr.

320 na Chr.

250 na Chr.

1650 na Chr.

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek

Gemeente Renkum

Archeologisch onderzoek: een opgraving

drs. E.C. Pronk

Archeologisch Adviesbureau

Colofon

Opdrachtgever: bouwcommissie Oude Kerk Oosterbeek

Titel: Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum; archeologisch onderzoek: een opgraving

Status: eindversie

Datum: 9 januari 2015

Auteur: *drs. E.C. Pronk*

Projectcode: REKB4

Bestandsnaam: RA2886_REKB4.indd

Projectleider: drs. E.C. Pronk

Projectmedewerkers: drs. M.E. van Kruining, H. Ringenier & T.P. van Rooij

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 422559

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 56307

Autorisatie: drs. H.B.G. Scholte Lubberink

Bevoegd gezag: gemeente Renkum

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuvenveldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2015

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van de bouwcommissie Oude Kerk Oosterbeek heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologische opgraving en een saneringsbegeleiding uitgevoerd in verband met geplande bouw van nieuwe voorzieningen rond de Oude Kerk te Oosterbeek in de gemeente Renkum. Het veldwerk is uitgevoerd van 17 april t/m 13 juni 2013.

De opgravingsstrategie bestond uit het aanleggen en opgraven van diverse bouwputten en -sleuven ten behoeve van de ondergrondse nieuwbouw naast de Oude Kerk. Nadat in de bouwput, onder de totaal geroerde toplaag van circa 1 m dik, een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog werd aangetroffen, is het onderzoek tijdelijk stil gelegd. De loopgraaf bleek te zijn opgevuld met bouwpuin (waaronder asbest), terwijl in de omliggende grond een niveau van intacte inhumatiegraven werd vastgesteld. Om een zo goed mogelijke inschatting te kunnen maken van de kosten van een bodemsanering en een meer uitgebreide archeologische opgraving, is een twee dagen durende archeologische en milieukundige inventarisatie uitgevoerd. Hierbij is in het kerkhof een proefsleuf gegraven om de begravingsdichtheid (horizontaal) en -diepte (verticaal) van het kerkhof te bepalen. Daarnaast is de loopgraaf onder milieukundige begeleiding gesaneerd. De resultaten van de inventarisatie leidden tot de constatering dat bij een ongewijzigde realisatie van het bouwplan de kosten voor archeologisch onderzoek dusdanig hoog zouden zijn dat uitvoering daarvan onhaalbaar was. Mede op grond hiervan is het liggende plan en de uitvoer daarvan gestaakt. Hiermee is tevens een einde gekomen aan het archeologisch veldonderzoek.

Het onderzoek heeft de resten opgeleverd van twee complextypen. In de eerste plaats gaat om resten van het kerkhof en de kerk, die bestaan uit zes begravingen en de funderingen van de kerk en de kerkhofmuur. Daarnaast zijn relictten uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen, die bestaan uit een loopgraaf en diverse militaria.

Op het kerkhof zijn delen van zes skeletten blootgelegd op vier verschillende niveaus. Een van de graven op het hoogste niveau is op basis van ¹⁴C-datering gedateerd tussen 1674 en 1865 na Chr. Op het diepste niveau is een begraving gedateerd tussen circa 1020 en 1155 na Chr.

De aangetroffen funderingen zijn van verschillende kerkfasen.

De vroegste resten bestaan uit funderingsresten van het tufstenen romaanse koor uit 12e of 13e eeuw met daartegenaan de funderingen van de in de 14e eeuw aangebrachte steunberen in baksteen. Ook van het bakstenen gotische koor uit de 15e eeuw zijn de funderingen gelokaliseerd. Ten slotte zijn resten van het dwarsschip uit 1865 aangetroffen. De aangetroffen kerkhofmuur met steunberen is opgebouwd uit hergebruikt tufsteen en baksteen. De muur is op 16e-eeuwse kaarten afgebeeld, maar kan mogelijk al bij de eerste verbouwingen met baksteen in de 14e eeuw zijn opgebouwd.

Een aangetroffen loopgraaf is aangelegd in het begin van 1945 en maakte deel uit van een groter systeem rond de kerk. Het spoor van de loopgraaf bestond uit een puinvulling. Direct na de oorlog werd door de bevolking van Oosterbeek een begin gemaakt met het puinruimen en de wederopbouw van het geruïneerde Oosterbeek. Hierbij werden de loopgraven opgevuld met het puin van vernielde huizen, achtergelaten militaria en ander puin. De aangetroffen militaria uit zowel de loopgraaf als de bovengrond zijn voornamelijk Brits en afkomstig uit de Slag om Arnhem. Ook zijn er artikelen met een Amerikaanse of Duitse herkomst aangetroffen.

Met deze opgraving is het onderzoek ten behoeve van het uitbreidingsplan voor de Oude Kerk afgesloten. Voor de nieuwe voorzieningen van de kerk is een alternatief plan gekozen. De resultaten van het archeologisch onderzoek wijzen er op dat rondom de kerk met behoudenswaardige resten rekening gehouden moet worden. Dit geldt zowel voor de resten die direct verband houden met de kerk en het kerkhof als om resten uit de Tweede Wereldoorlog. Daarom wordt aanbevolen archeologisch onderzoek uit te voeren indien ontwikkelingsplannen voor aangrenzende gebieden worden voorgenomen.

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
1.1 Kader	9
1.2 Administratieve gegevens	12
2 Doel van het onderzoek	13
3 Methoden	15
4 Historisch kader	19
5 Resultaten	27
5.1 Geomorfologie en bodem	27
5.2 Grondsporen en structuren	27
5.3 Vondsten	32
6 Conclusies en aanbevelingen	41
6.1 Conclusies	41
6.2 Aanbevelingen	44
Literatuur	45
Gebruikte afkortingen	47
Verklarende woordenlijst	49
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen	51
Bijlage 1: Sporenlijst	53
Bijlage 2: Vondstenlijst	55
Bijlage 3: Gedigitaliseerde skeletformulieren	57
Bijlage 4: Kopie overdrachtsformulier EOD (AVG)	71

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

1 Inleiding

1.1 Kader

In opdracht van de bouwcommissie Oude Kerk Oosterbeek heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologische opgraving en een begeleiding uitgevoerd in verband met geplande bouw van nieuwe voorzieningen rond de Oude Kerk te Oosterbeek in de gemeente Renkum (figuur 1). De voorzieningen met een oppervlakte van circa 125 m² bestonden uit een deels ondergrondse uitbreiding met een verkeers-, bijeenkomst- en toiletruimte ten oosten van de consistorie. De toegang was gepland via de zuidelijke tufstenen kerkmuur en een lift en trap op de plaats van de huidige

Figuur 1. De ligging van het onderzoeksgebied (rood omlijnd); inzet: ligging in Nederland (ster).

consistorie. De maximale ontgravingsdiepte van de nieuwbouw bedroeg 4 m -Mv. Het veldwerk is uitgevoerd van 17 april t/m 13 juni 2013.

De opgravingsstrategie bestond uit het aanleggen en opgraven van diverse bouwputten en -sleuven ten behoeve van de ondergrondse nieuwbouw naast de Oude Kerk. Nadat in de bouwput, onder de totaal geroerde toplaag van circa 1 m dik, een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog werd aangetroffen, is het onderzoek tijdelijk stil gelegd. De loopgraaf bleek te zijn opgevuld met bouwpuin (waaronder asbest), terwijl in de omliggende grond een niveau van intacte inhumatiegraven werd vastgesteld. Om een zo goed mogelijke inschatting te kunnen maken van de kosten van een bodemsanering en een meer uitgebreide archeologische opgraving, is een twee dagen durende archeologische en milieukundige inventarisatie uitgevoerd. Hierbij is in het kerkhof een proefsleuf gegraven om de begravingsdichtheid (horizontaal) en -diepte (verticaal) van het kerkhof te bepalen. Daarnaast is de loopgraaf onder milieukundige begeleiding gesaneerd. De resultaten van de inventarisatie leidden tot de constatering dat bij een ongewijzigde realisatie van het bouwplan de kosten voor archeologisch onderzoek dusdanig hoog zouden zijn dat uitvoering daarvan onhaalbaar was. Mede op grond hiervan is het liggende plan en de uitvoer daarvan gestaakt. Hiermee is tevens een einde gekomen aan het archeologisch veldonderzoek.

Het onderzoek stond onder leiding van drs. E.C. Pronk. Het veldwerkteam bestond uit T.P. van Rooij, drs. M.E. van Kruining & H. Ringenier. Het veldwerk werd begeleid door AVG Explosieven Opsporing Nederland in verband met de verwachte aan te treffen explosieven. De graafmachine werd geleverd door Cuppens & Zn aannemers bv. Na het aantreffen van asbest in een dichtgestorte loopgraaf is deze gesaneerd onder begeleiding van Search bv.

Het onderzoek is uitgevoerd op basis van een door de bevoegde overheid goedgekeurd Programma van Eisen (PvE).¹ In verband met het verlopen van de geldigheidsduur van het PvE en een aangepaste planvorming, is het PvE in maart 2013 geactualiseerd.² De opgraving is uitgevoerd volgens de normen van de archeologische beroepsgroep (zie artikel 24 van het Besluit archeologische monumentenzorg). De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.3), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB) geldt in de praktijk als richtlijn.³ RAAP beschikt over een opgravingsvergunning, verleend door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Onderzoeksdocumentatie en vondstmateriaal zullen worden overgedragen aan het depot van de Provinciaal Archeologisch Depot Gelderland te Nijmegen.

Het aardewerk werd beschreven door drs. M. Schabbink; het steenmateriaal door drs. F. van Oosterhout, het bot door drs. M.E. van Kruining. Het Centrum voor Isotopen Onderzoek (CIO) van de Rijksuniversiteit Groningen verrichtte de ¹⁴C-datering.

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde geologische en archeologische perioden. Enkele vaktermen worden achter in dit rapport beschreven (zie verklarende woordenlijst).

¹ Van Oosterhout & Jager, 2010

² Van de Graaf, 2013

³ www.sikb.nl

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

Geologische perioden				Archeologische perioden																																																																																																																																					
Tijdvak	Chronozone		Datering	Tijdperk			Datering																																																																																																																																		
Holoceen	Laat Subatlanticum		1150 na Chr.	Recente tijd			1945																																																																																																																																		
				Nieuwe tijd	C	1850																																																																																																																																			
					B	1650																																																																																																																																			
	A	1500																																																																																																																																							
	Vroeg Subatlanticum		0	Middeleeuwen	Laat B		1250																																																																																																																																		
					Laat A		1050																																																																																																																																		
					Vroeg	D: Ottoonse tijd	900																																																																																																																																		
						C: Karolingische tijd	725																																																																																																																																		
						B: Merovingisch tijd	525																																																																																																																																		
						A: Volksverhuizingstijd	450																																																																																																																																		
Subboreaal		450 voor Chr.	Romeinse tijd	Laat		270																																																																																																																																			
				Midden		70 na Chr.																																																																																																																																			
				Vroeg		15 voor Chr.																																																																																																																																			
Atlanticum		3700	IJzertijd	Laat		250																																																																																																																																			
				Midden		500																																																																																																																																			
				Vroeg		800																																																																																																																																			
Boreaal		7300	Bronstijd	Laat		1100																																																																																																																																			
				Midden		1800																																																																																																																																			
				Vroeg		2000																																																																																																																																			
Preboreaal		8700	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat		2850																																																																																																																																			
				Midden		4200																																																																																																																																			
				Vroeg		4900/5300																																																																																																																																			
Pleistoceen		Weichselien	Vroegste Dryas	Vroeg Glaciaal	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																														
												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																					
																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																												
																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																			
																																							Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																										
																																																Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																	
																																																									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																								
																																																																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																															
																																																																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																						
																																																																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																													
																																																																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																				
																																																																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																											
																																																																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																		
																																																																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000									
																																																																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000
Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																																	
									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																								
																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																															
																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																						
																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																													
																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																				
																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																											
																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																		
																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																									
																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																
																																																																																										Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																							
																																																																																																			Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																														
																																																																																																												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																					
																																																																																																																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000												
																																																																																																																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000			
																																																																																																																																							Laat Glaciaal	Midden	Vroeg
Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																																	
									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																								
																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																															
																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																						
																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																													
																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																				
																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																											
																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																		
																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																									
																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																
																																																																																										Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																							
																																																																																																			Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																														
																																																																																																												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																					
																																																																																																																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000												
																																																																																																																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000			
																																																																																																																																							Laat Glaciaal	Midden	Vroeg
Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																																	
									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																								
																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																															
																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																						
																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																													
																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																				
																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																											
																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																		
																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																									
																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																
																																																																																										Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																							
																																																																																																			Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																														
																																																																																																												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																					
																																																																																																																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000												
																																																																																																																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000			
																																																																																																																																							Laat Glaciaal	Midden	Vroeg
Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																																	
									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																								
																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																															
																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																						
																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																													
																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																				
																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																											
																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																		
																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																									
																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																
																																																																																										Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																							
																																																																																																			Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																														
																																																																																																												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																					
																																																																																																																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000												
																																																																																																																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000			
																																																																																																																																							Laat Glaciaal	Midden	Vroeg
Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																																	
									Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																																								
																		Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																															
																											Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																																						
																																				Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																													
																																													Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																																				
																																																						Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																											
																																																															Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																																		
																																																																								Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																									
																																																																																	Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																																
																																																																																										Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																																							
																																																																																																			Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																														
																																																																																																												Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000																					
																																																																																																																					Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000												
																																																																																																																														Laat Glaciaal	Midden	Vroeg	Midden	Laat	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Midden	Oud	250.000			

Tabel 1. Geologische en archeologische tijdschaal.

1.2 Administratieve gegevens

Plangebied: Oude Kerk

Plaats: Oosterbeek

Toponiem: Benedendorpseweg 134

Gemeente: Renkum

Provincie: Gelderland

Coördinaten: NW 185.962/443.377; NO 185.934/443.381; ZW 185.976/443.367; ZO 185.985/443.372

RAAP projectcode: REKB4

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 422559

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 56307

Onderzoek: opgraving en begeleiding sanering

Opdrachtgever: bouwcommissie Oude Kerk

Bevoegde overheid: gemeente Renkum

Uitvoerder: RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., regio Oost-Nederland

Periode uitvoer: 17 april 2013-13 juni 2013

Beheer en plaats documentatie: Vondsten en documentatie worden overgedragen aan het provinciaal depot van de provincie Gelderland. Omvangrijk bouwmateriaal blijft voor een deel ter plaatse in bruikleen van de kerk.

Complextype 1: kerk en kerkhof

Complextype 1: loopgraaf

Periode 1: Late Middeleeuwen A-Nieuwe tijd C

Periode 2: Nieuwe tijd C (1944-1945)

2 Doel van het onderzoek

Het archeologisch onderzoek was nodig in verband met de geplande (ondergrondse) uitbreiding van de Oude Kerk: de realisatie van een toegang via de bestaande zuidelijke tufstenen kerkmuur, een trap op de plaats van de huidige consistorie en een verdiepte verkeers-, bijeenkomst- en toiletruimte ten oosten van de consistorie. De oppervlakte van het gebied waarin de archeologische resten verstoord zouden kunnen worden, bedroeg circa 125 m². De maximale ontgravingsdiepte bedroeg 4 m -Mv.

De opgraving werd uitgevoerd met als doel het veiligstellen van de wetenschappelijke informatie van de behoudenswaardige archeologische vindplaats (behoud *ex situ*). In het PvE zijn hiervoor specifieke onderzoeksvragen geformuleerd. Het verloop van het archeologisch onderzoek en de aanpassingen op de strategie hebben wat betreft de uitwerking een aantal consequenties met betrekking tot de onderzoeksvragen en -eisen gesteld in het PvE. In de evaluatiefase zijn na afloop van het veldwerk aanvullende onderzoeksvragen gesteld.

Landschapontwikkeling: geologie en bodemkunde, landgebruik

- Hoe zag het abiotische landschap (geomorfologie en bodem) er ten tijde van de verschillende gebruiksfasen uit?
- Wat is de aard en de datering van de diverse bodemlagen en wat is hun begrenzing in het verticale en horizontale vlak?
- Wat is de relatie tussen de aangetroffen resten, de vastgestelde stratigrafie, de bodemgesteldheid en het landschap (geomorfologie en reliëf)?
- Welke verandering treden in de loop van de tijd op in de vegetatie, de vegetatiestructuur en de openheid van het landschap? En wat was de rol van de mens hierbij?
- In welke mate is het gebied verstoord?

Archeologie

- Wat is de aard, datering en omvang van de archeologische resten?
- Wat is de conservering of gaafheid van de archeologische resten?
- Van welk vindplaatstypen is er sprake?
- Wat is de exacte aard, omvang en datering van het gebruik (structuren, solitaire sporen en activiteitengebieden)?
- Wat is de horizontale begrenzing, de ligging en de omvang van de vindplaatsen?
- Zijn er aanwijzingen voor verschillende gebruiks- en bewoningsfasen?
- Hoe is de interne ruimtelijke spreiding van sporenclusters en structuren? Welke structuren zijn hierin te herkennen? Kunnen faseringen vastgesteld worden?
- Wat omvat de materiële cultuur van de verschillende gebruiksfasen (typochronologie en ont-plooiide activiteiten)?

- Was er sprake van culturele invloeden vanuit andere gebieden? En zo ja: van waar en welke invloeden?
- Wanneer werd het gebied door de mens in gebruik genomen, en wat was de aard van deze activiteiten?

Specifieke vragen m.b.t. het gebruik als cultusplaats voor de bouw van de eerste stenen kerk op deze locatie

- Zijn er aanwijzingen voor een ritueel gebruik van het landschap (offers, deposities e.d.)? En zo ja: om welke aanwijzingen gaat het en waar?
- Wat is de paleolandschappelijke setting van de cultusplaats?
- Op welke manieren is het plangebied als cultusplaats in gebruik geweest?
- Hoe lang is de cultusplaats in gebruik geweest?
- In hoeverre is er een relatie met latere christelijke cultusplaatsen?
- Is de cultusplaats geassocieerd met archeologische grondsporen (gebouwstructuren, greppel-systemen, palissades) of alleen met mobilia?

Specifieke vragen m.b.t. het gebruik ten tijde van en na de bouw van de eerste stenen kerk

- Wat is de verschijningsvorm en ontwikkeling van het kerkgebouw in relatie tot het reeds uitgevoerde archeologisch onderzoek?
- Hoe is de kerkmuur opgebouwd?
- Hoe kunnen de te slopen delen van de tufstenen kerkmuur het beste *ex situ* worden geconserveerd?

Specifieke vragen m.b.t. het kerkhof

- Is er een vroeg christelijke grafveld aanwezig in het plangebied?
- Wat is de relatie tussen het grafveld en het kerkhof, de (eventuele) cultusplaats en opvallende locaties in het toenmalige landschap?
- Wat zijn de archeologische karakteristieken van de vroegste christelijke graven?
- Hoe verliep de ontwikkeling van het kerkhof?
- Wat zijn de biologische variabelen (geslacht, lengte, leeftijd en gezondheid individu) van de aangetroffen skeletresten?

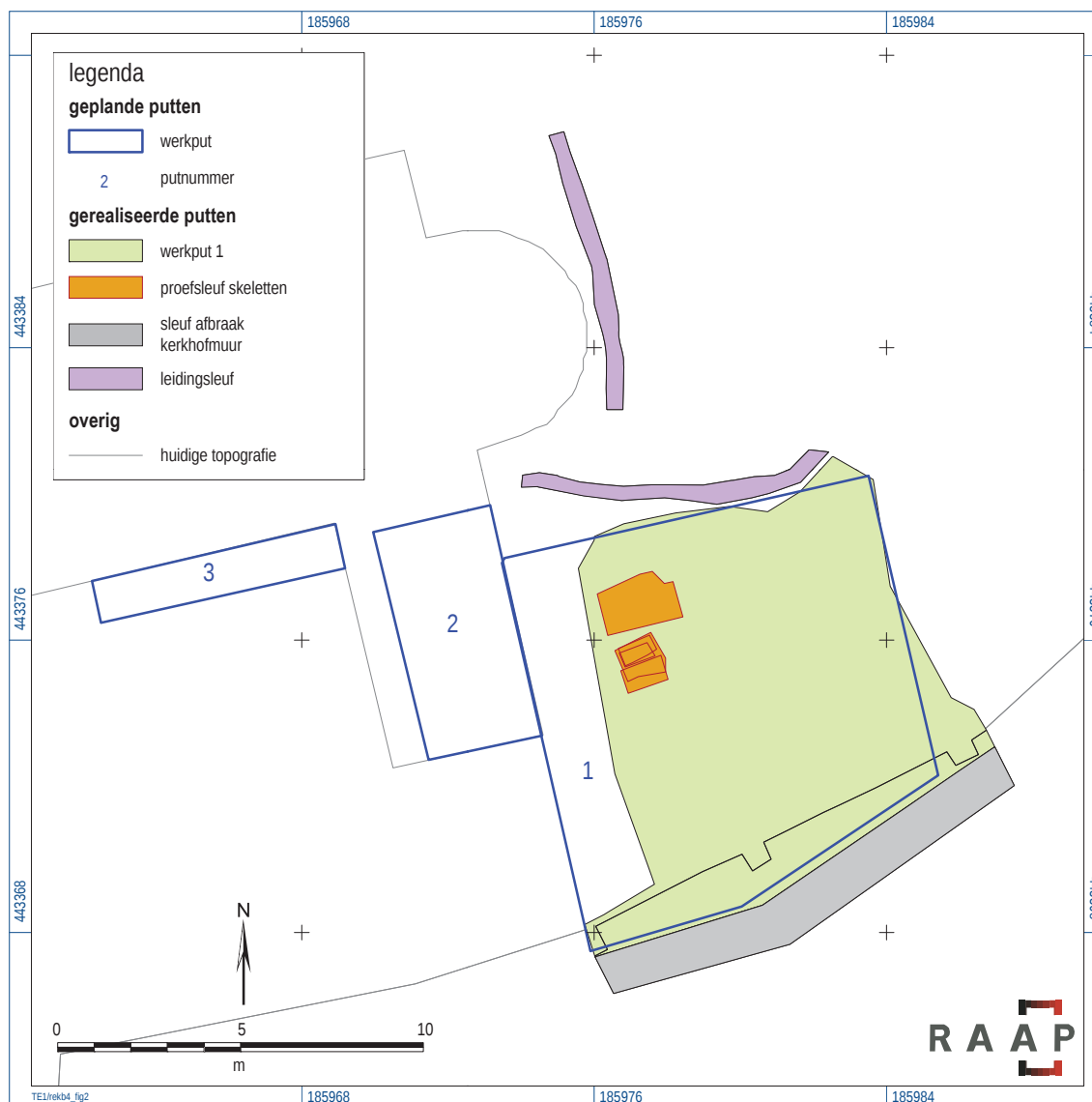
Aanvullende vragen m.b.t. de resten uit de Tweede Wereldoorlog

- Door wie en wanneer is de loopgraaf aangelegd, gebruikt en dichtgestort?
- Waarom is de loopgraaf juist op deze plaats is aangelegd? Uitleggen middels een beknopte historische beschrijving van operatie *Market Garden* en de rol van de Oude kerk van Oosterbeek hierin.
- Bestaan er historische foto's van de loopgraaf?
- Welke explosieven of aanverwante artikelen zijn gevonden door AVG en overgedragen aan de EOD? Geef van al het materiaal uit de loopgraaf aan wanneer het (vermoedelijk) in de loopgraaf terecht is gekomen en door welke strijdende partij het (vermoedelijk) is gebruikt.

3 Methoden

Afmetingen opgravingsput

Opgravingsput WP 1 kon conform het PvE aangelegd worden. De beoogde oppervlakte van het opgravingsvlak (circa 100 m²) werd met circa 80 m² bijna integraal gerealiseerd. Daarnaast is het ontgraven van twee leidingsleuven die buiten onderhavig onderzoekskader vielen, begeleid. Beide sleuven hadden een oppervlakte van circa 4 m². Ook het graven van een sleuf ten zuiden van de bestaande kerkhofmuur, die werd aangelegd ten behoeve van de afbraak en herbouw van de muur, werd begeleid. Deze sleuf had in eerste instantie een oppervlak van circa 15 m². Na de afbraak van de muur is de sleuf uitgebreid tot aan WP 1; de uitbreiding bedroeg circa 12 m². In totaal is

Figuur 2. Het puttenplan en de gerealiseerde putten en proefsleuven.

circa 115 m² in minimaal één vlak onderzocht. Samen met de proefsleuven ten behoeve van het skeletonderzoek (vlakken 2 t/m 5) is in totaal 120 m² onderzocht (figuur 2).

Opgravingsvlakken en profielen

In totaal zijn er vijf vlakken aangelegd. De meeste vlakken zijn echter zeer plaatselijk gegraven. De uitgegraven leidingsleuven ten noorden van de eigenlijke opgravingsput (WP 1) en de sleuf ten zuiden van de kerkhofmuur worden tot vlak 1 gerekend. Dit geldt ook voor een klein deel van WP 1 waar een olietank van circa 4 bij 0,4 m uitgegraven diende te worden. Hierbij werd een deel van een fundering aangetroffen. De vlakken in de leidingsleuven zijn aangelegd tussen 12,3 en 12,7 m +NAP. De bij het verdiepen aangetroffen muurdelen liggen op hoogtes tussen 12,5 en 13 m +NAP). Hierna is WP 1 in zijn geheel verdiept tot op vlak 2. Dit vlak bevond zich circa 1 m onder het huidige maaiveld op circa 12,3 m +NAP. Het vlak is aangelegd op het niveau waarop, onder een compleet verstoord bovendeck, ongestoorde kerkhofgrond met graven werd aangetroffen. Een kleine proefsleuf binnen deze opgravingsput is aangelegd tot op 11,7 m +NAP (vlakken 2, 3, 4 en 5).⁴ De loopgraaf, waarvan de vervuilde vulling gesaneerd is, is reikte tot 10,5 m +NAP in het zuiden en 11,1 m +NAP (vlak 3). Van het westprofiel van de loopgraaf zijn foto's genomen; het profiel is niet getekend. Alle horizontale vlakken zijn getekend met behulp van een 06-GPS (grondslagpunten met Z-waarden).

Afwerking en behandeling van sporen en vondsten

De grondsporen zijn gefotografeerd, ingemeten en op de vlaktekening ingetekend. Het betreft alleen grondsporen aan de basis van de loopgraaf. Omdat er niet dieper ontgraven werd, zijn deze sporen verder ongemoeid (*in situ*) gelaten.

Bemonstering

Er zijn geen monsters genomen.

Afwijkingen van de onderzoeksstrategie en aanpassingen op het PvE

Vanwege het verloop van het archeologisch onderzoek en de daaruit voortkomende aanpassingen van de strategie is tijdens het veldonderzoek op een aantal punten afgeweken van de onderzoeksstrategie zoals in het PvE omschreven.

Veldwerk

Omdat het bouwproject (en daarmee het onderzoek) is gestaakt, heeft er geen volledige opgraving van de geplande bouwput(ten) plaatsgevonden. De geplande werkputten 2 en 3 zijn niet aangelegd. Daarentegen is binnen WP 1 een kleine proefsleuf gegraven met als doel de begravingensdichtheid in het kerkhof te bepalen. Door de geringe omvang van de sleuf zijn geen volledige graven, maar alleen delen daarvan blootgelegd. Min of meer complete skeletten zijn, op die uit het bovenste niveau met begravingen na (vlak 2), niet geborgen. Ook deze skeletten, die zich direct onder de verstoorde bovenlaag bevonden, waren echter beschadigd door latere ingravingen. Specifiek onderzoek naar fysisch antropologische kenmerken voor een groter demografisch geheel, wordt in

⁴ Het bovenste vlak van de proefsleuf bevond zich dermate ondiep ten opzichte van vlak 2 dat dit eerste vlak in de proefsleuf ook tot vlak 2 wordt gerekend.

het kader van dit onderzoek dan ook niet zinvol geacht. De 'Specifieke vragen m.b.t. het kerkhof' zijn, gezien de omvang van het uitgevoerde onderzoek, niet te beantwoorden. Er is dan ook voorgesteld om geen fysisch antropologisch onderzoek uit te voeren. Omdat op de onderzoekslocatie de onderste begravingen zijn bereikt, werd er wel specifiek aandacht gevraagd voor de ouderdom van (dit deel van) het kerkhof. Om dit bepalen, zijn het bovenste en het onderste skelet middels de ¹⁴C-methode gedateerd.

De aanwezigheid van een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog binnen het onderzoeksgebied was niet voorzien. Bij het aantreffen hiervan op het niveau van het eerste vlak van WP 1 is de loopgraaf ingetekend. Omdat de loopgraaf geheel gevuld was met oorlogspuin inclusief asbest, diende deze gesaneerd te worden. Na de sanering is de loopgraaf gedocumenteerd tot op het diepste gegraven niveau.

Twee leidingsleuven, die buiten het onderzoekskader en niet binnen het kader van de vergunning-aanvraag van de bouw vielen, zijn eveneens gedocumenteerd. Binnen de sleuven zijn vooral funderingen van verschillende kerkdelen gevonden. Dit geldt ook voor een strook van circa 1 bij 12 m ten zuiden van de keermuur, waar een sleuf is aangelegd ten behoeve van de afbraak en herbouw van de recente keermuur. Na verwijdering van de muur is het vlak vergroot tot aan de locatie van de oude kerkhofmuur. In deze sleuf is alleen geroerde grond aangetroffen zonder archeologische resten.

Uitwerking

Tijdens het onderzoek zijn archeologische resten aangetroffen uit de Tweede Wereldoorlog. Het PvE voorzag niet specifiek in de aanwezigheid van dergelijke resten. Om de sporen en vondsten uit deze periode toch te betrekken in de uitwerking van het onderzoek, zijn door de gemeente Renkum aanvullende onderzoeksvragen voorgesteld (zie hoofdstuk 2). De overige vragen kunnen alleen beantwoord worden in zoverre zij betrekking hebben tot de daadwerkelijke opgegraven delen en aangetroffen resten. Dit geldt zowel voor de vragen onder de kop 'Landschapsontwikkeling: geologie en bodemkunde, landgebruik' als voor de vragen onder de kop 'Archeologie'. De vragen onder 'Archeologie' die beantwoord kunnen worden, hebben betrekking op funderingen van de kerk en keermuur en losse vondsten van de kerk.

Conservering en deponering

Tijdens het veldwerk zijn (mogelijke) explosieven en strategisch schroot uit de Tweede Wereldoorlog door AVG verzameld en overgedragen aan de EOD. Overige metalen voorwerpen uit de Tweede Wereldoorlog kwamen, gezien hun slechte conditie (over het algemeen sterk gecorrodeerd en/of gefragmenteerd), de afwezigheid van een lokaal intacte context en het feit dat de vondsten niet zeldzaam zijn en daardoor geen aanvullende historische waarde hebben, niet in aanmerking voor langdurig behoud. Deze voorwerpen zijn gedeselecteerd voor overdracht aan het provinciaal depot voor bodemvondsten van de provincie Gelderland; ze zijn aangeboden aan Airbornemuseum Hartenstein te Oosterbeek.

De overige metaalvondsten komen gezien hun slechte conditie en/of het gebrek aan een duidelijke archeologische context ook niet in aanmerking voor langdurig behoud. Deze vondsten zijn geselecteerd voor overdracht aan het depot voor bodemvondsten van de provincie Gelderland.

Vier grote natuurstenen ornamenten van de 19e-eeuwse kerk en een fragment van een grafzerk worden samen met reeds aanwezige oude bouwfragmenten en grafzerken op de locatie behouden middels een bruikleenovereenkomst tussen het provinciaal depot voor bodemvondsten van Gelderland en het kerkbestuur van de Oude Kerk.

4 Historisch kader

Voorafgaand aan de opgraving is een bureauonderzoek uitgevoerd.⁵ De resultaten hiervan zijn hieronder met enkele aanpassingen integraal overgenomen. Aanvullend wordt de rol van de kerk in de Tweede Wereldoorlog geschetst.

Huidige situatie

De Oude Kerk ligt aan de zuidgrens van het dorp Oosterbeek. Direct ten zuiden van de kerk en het kerkhof beginnen de uiterwaarden. Het gebied rondom de kerk vormt het voormalige kerkhof. Het bestaat deels uit een gazon en is deels verhard en deels bedekt met grind. Tussen het grind liggen verschillende grafzerken. De Oude Kerk heeft zijn huidige vorm gekregen bij de restauratie na de verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog. Bij deze restauratie is besloten om de toren en het pre-romaanse schip te behouden. Op de fundamenteën van het romaanse koor is een nieuw rond koor opgetrokken in rode baksteen. Het gotische koor is alleen nog zichtbaar als plattegrond in het grasveld buiten de kerk. Het neogotische dwarsschip uit de 19e eeuw is gesloopt (figuur 3). De uitbouw van de kerkeraadsbank in het noorden en de consistoriekamer in het zuiden sluiten aan op het nieuwe koor, zodat de pre-romaanse kerk intact kon worden gelaten.⁶ Sinds 1970 staat de kerk geregistreerd als rijksmonument.⁷

Figuur 3. De Oude Kerk vanuit het zuiden als kruiskerk rond 1905.

⁵ Van Oosterhout, 2009

⁶ Glazema, 1949

⁷ Monumentnummer 32432

Aardkundige situatie

Het plangebied Oude Kerk bevindt zich op de flank van de stuwwal van Arnhem, in een zone met deels ondergraven stuwwalafzettingen die door de Rijn zijn geërodeerd, waardoor steile afbraakwanden zijn ontstaan.⁸ De Oude Kerk en het kerkhof liggen op de stuwwalflank direct ten noorden van een steilrand. In het gebied direct ten zuiden zijn alleen nog afzettingen aanwezig die verband houden met de activiteiten van de rivier (restgeul- en jonge stroomgordelafzettingen). Op de geomorfologische kaart van de gemeente Renkum is te zien dat ten noorden van het plangebied een erosiedal is uitgesleten.⁹ Dit dal is door smeltwater uitgesleten gedurende warmere perioden binnen het Saalien. Het is in het Weichselien weer deels opgevuld met dekzand en löss. Het smeltwater voerde veel materiaal mee dat in brede daluitspoelingswaaiers en glooiingen van sneeuws-meltwaterafzettingen voor de mondingen van erosiedalen is afgezet langs en over de gestuwde afzettingen. Langs de zuidelijke stuwwalflank is waarschijnlijk een groot deel van dit materiaal door de Neder-Rijn opgeruimd. Waarschijnlijk zijn in het plangebied nog wel hellingafzettingen uit het erosiedal aanwezig.

Het terrein ten zuiden van de Oude Kerk behoort tot het uiterwaardengebied en wordt gekenmerkt door restgeulen en jonge stroomgordelafzettingen.¹⁰ In het gebied tot aan de huidige Rijnloop zijn twee restgeulen aanwezig. De meest noordelijke restgeul, die vlak langs de kerkhofmuur loopt, is circa 2.500 jaar oud. Deze restgeul geeft vermoedelijk de oude loop van de Neder-Rijn weer, die verantwoordelijk was voor het ondergraven van de stuwwal. De tweede restgeul bevindt zich verder naar het zuiden en wordt gedateerd rond 1800.¹¹

Cultuurhistorische gegevens

In de huidige situatie ligt de Oude Kerk vrij geïsoleerd in het landschap: op de steilrand tussen stuwwal en uiterwaarden. Dit is vermoedelijk niet altijd het geval geweest. De bebouwing ten westen en noordwesten van de kerk gaat in ieder geval terug tot de 16e eeuw, maar er zijn aanwijzingen dat ook ten oosten en zuiden van de kerk bebouwing aanwezig is geweest. Op een kaart van Witteroos uit 1570 is te zien dat de kerk centraal in het dorp ligt en wordt omringd door bebouwing (figuur 4). De kerk en het kerkhof zijn op deze kaart afgebeeld als hoger gelegen terrein, omringd door een kerkhofmuur. Deze van steunberen voorziene muur is op een kaart uit 1569, eveneens van Witteroos, nog duidelijker afgebeeld (figuur 5). De ingang van het kerkterrein bevond zich in het zuidwesten. De omringende bebouwing bestond uit een aantal verspreide boerderijen. Door activiteit van de Neder-Rijn is een deel van de bebouwing ten zuiden en oosten van de kerk verloren gegaan. In de weilanden rondom de kerk zijn in het verleden restanten van deze bebouwing aangetroffen.¹² De hogere ligging heeft een deel van de bebouwing en de kerk en het kerkhof behoed voor het rivierwater.

⁸ De Lange & Ten Cate, 1985; Willemse, 2004

⁹ Willemse, 2004

¹⁰ Thanos & Van Kempen, 2000; Willemse, 2004

¹¹ Thanos & Van Kempen, 2000

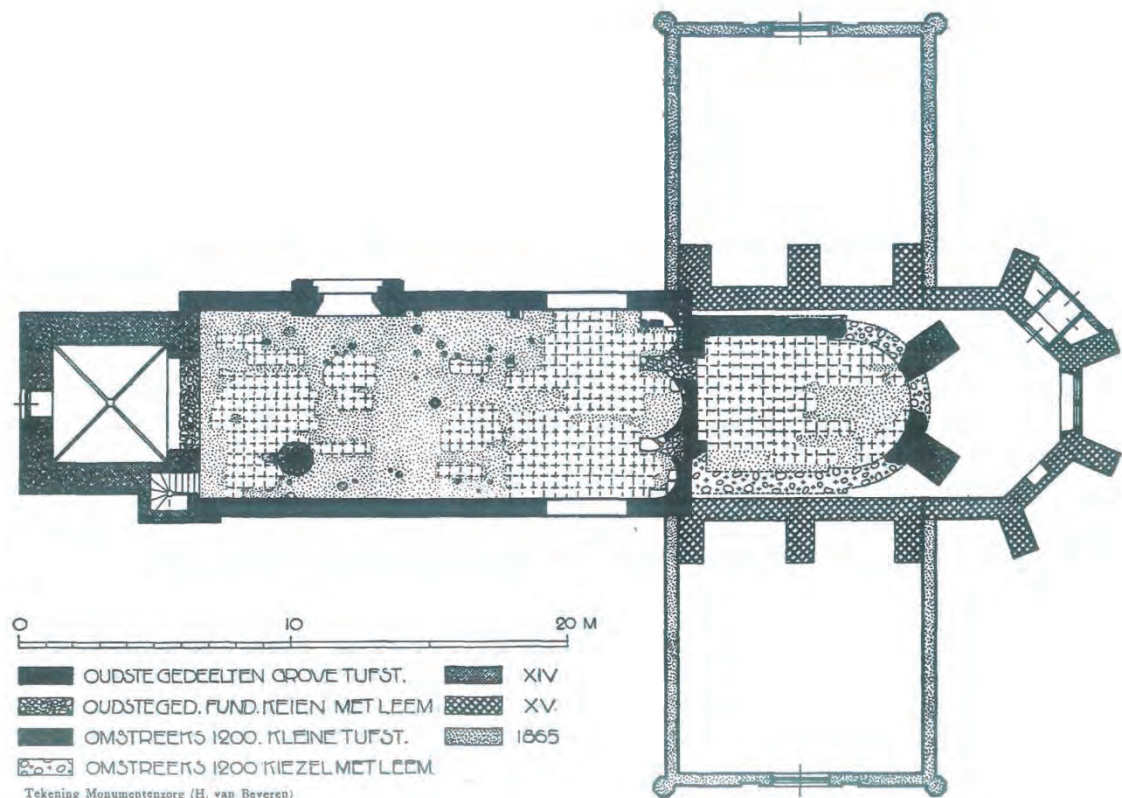
¹² Glazema, 1949

Figuur 4. De Oude Kerk en omgeving op een uitsnede van "Van alle die C.M. heggen geleghen in Coenenbosch" van Witteroos uit 1570 (bron: Van der Wyck,1988).

Figuur 5. De Oude Kerk op een uitsnede van "Tien percelen in het Koenenbosch tussen Oosterbeek en Wolfheze" van Witteroos uit 1569 (bron: <http://www.geldersarchief.nl>).

Figuur 6. Tekening met bouwfases van de Oude Kerk t/m de 19e eeuw naar aanleiding van de opgraving en restauratie van de kerk (bron: Glazema, 1949).

Op de kaart uit 1570 is verder nog te zien dat er een (doorgaande) weg ten zuiden van het kerkhof liep. Dit is ook nog het geval op een kaart van Passavant uit 1702.¹³ Op een kaart uit het begin van de 19e eeuw loopt de weg nog ten zuiden van de kerk.¹⁴ Op de kadastrale minuut van 1811-1832 is de weg rechtgetrokken en loopt deze ten noorden van de kerk.¹⁵

De bouwgeschiedenis van de kerk kan vanaf de eerste steenbouw gereconstrueerd worden aan de hand van de publicatie van de resultaten van de opgraving direct na de Tweede Wereldoorlog (figuur 6).¹⁶ De oudste stenen kerk, opgetrokken uit blokken tufsteen, stamt waarschijnlijk uit de 10e eeuw en had een rechthoekige plattegrond met een binnenmaat van ongeveer 17 x 7 m. De zaalkerk was voorzien van een inpandig tri-absidaal, dat van buitenaf niet zichtbaar was.

In de loop van de eeuwen zijn diverse wijzigingen aan het kerkgebouw aangebracht. De eerste grote wijzigingen zijn doorgevoerd in de romaanse periode. Het betreft de uitbreiding van het koor, het doorbreken van de hoofdabsis en het toevoegen van tufstenen ornamenten aan de ingang aan de noordzijde (in de 12e of het begin van de 13e eeuw). In de 14e eeuw werd de kerktoeren opgericht. De laatste grote wijziging in de Middeleeuwen was de bouw van het gotische bakstenen

¹³ Van der Wyck, 1988

¹⁴ Van der Wyck, 1988

¹⁵ www.watwaswaar.nl

¹⁶ Glazema, 1949

koor in de 15e eeuw. Bij de bouw van het gotische koor werden de romaanse voorganger en de nog aanwezige pre-romaanse nevenabsissen geslecht. Tegen de noordmuur werd vervolgens een sacristie gebouwd.

In de 19e eeuw (als bouwjaar wordt genoemd 1865) werd de grondvorm van de kerk getransformeerd van een zaalkerk in een kruiskerk (in neogotische stijl) door het toevoegen van een dwars-schip ter hoogte van het koor. Deze ingrijpende wijziging is weer teniet gedaan bij de restauratie van de kerk na de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast zijn er in de loop van de eeuwen kleinere wijzigingen aangebracht. Genoemd worden het vergroten en dichten van raampartijen en het vergroten van de ingangen aan de west- en noordzijde.

Archeologische gegevens

Direct na de Tweede Wereldoorlog is door Glazema, de toenmalige directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, een opgraving uitgevoerd binnen de muren van de Oude Kerk.¹⁷ De opgraving heeft veel informatie opgeleverd over de oudere bouwfases van de Oude Kerk, met name over de opbouw van de pre-romaanse en romaanse kerk. De resultaten van de opgraving zijn uitgebreid beschreven en vormen een belangrijke bron voor het bureauonderzoek naar de archeologische gevolgen bij de uitvoering van de geplande uitbreiding van de Oude Kerk.¹⁸

Bij de opgraving is vastgesteld dat de bovengrond geheel verstoord is. Dit is waarschijnlijk gebeurd bij de bouw van het dwarsschip in de 19e eeuw. Hierbij zijn de graven binnen de kerkmuren geruimd en is een laag zand gestort. In het oostelijke deel van de kerk werd nog wel een grafkelder aangetroffen, die vermoedelijk in de 18e eeuw is gebouwd. In het midden van de kerk kwam, onder een deksteen en een tufstenen ring, een kogelpot, gevat in een mantel van mortel, tevoorschijn. De kogelpot bevatte 9e-eeuws aardewerk. Onder de kogelpot bevond zich in het schone zand een put die was opgebouwd uit veldkeien. Glazema is van oordeel dat deze put waarschijnlijk ouder is dan de eerste stenen kerk en verband houdt met een houten voorganger. In de paalsporen die bij de opgraving aan het licht werden gebracht, kon echter geen constructie worden herkend.¹⁹

Het kerkhof is niet opgegraven, maar er is destijds bij het archeologisch onderzoek wel aandacht aan besteed.²⁰ De maximale afmetingen van het kerkhof zijn 40 x 60 m. De zuidelijke en westelijke kerkhofmuur zijn gefundeerd op een tufstenen omheining. De tufstenen muur bevond zich ten tijde van de opgraving op 2,5 m -Mv.²¹ De oostelijke muur kon niet worden onderzocht, maar gezien het feit dat de muur door loopt, is de verwachting dat zich ook hier tufstenen fundamenteën in de ondergrond bevinden. Het gehele gebied tussen kerk en kerkhofmuur zal in gebruik geweest zijn als begraafplaats. De jongste (verplaatste) zerken stammen uit het midden van de 19e eeuw, maar het is onduidelijk wanneer de laatste mensen begraven zijn op het kerkhof.²²

¹⁷ De opgraving is in ARCHIS ondergebracht onder waarnemingsnummer 41129.

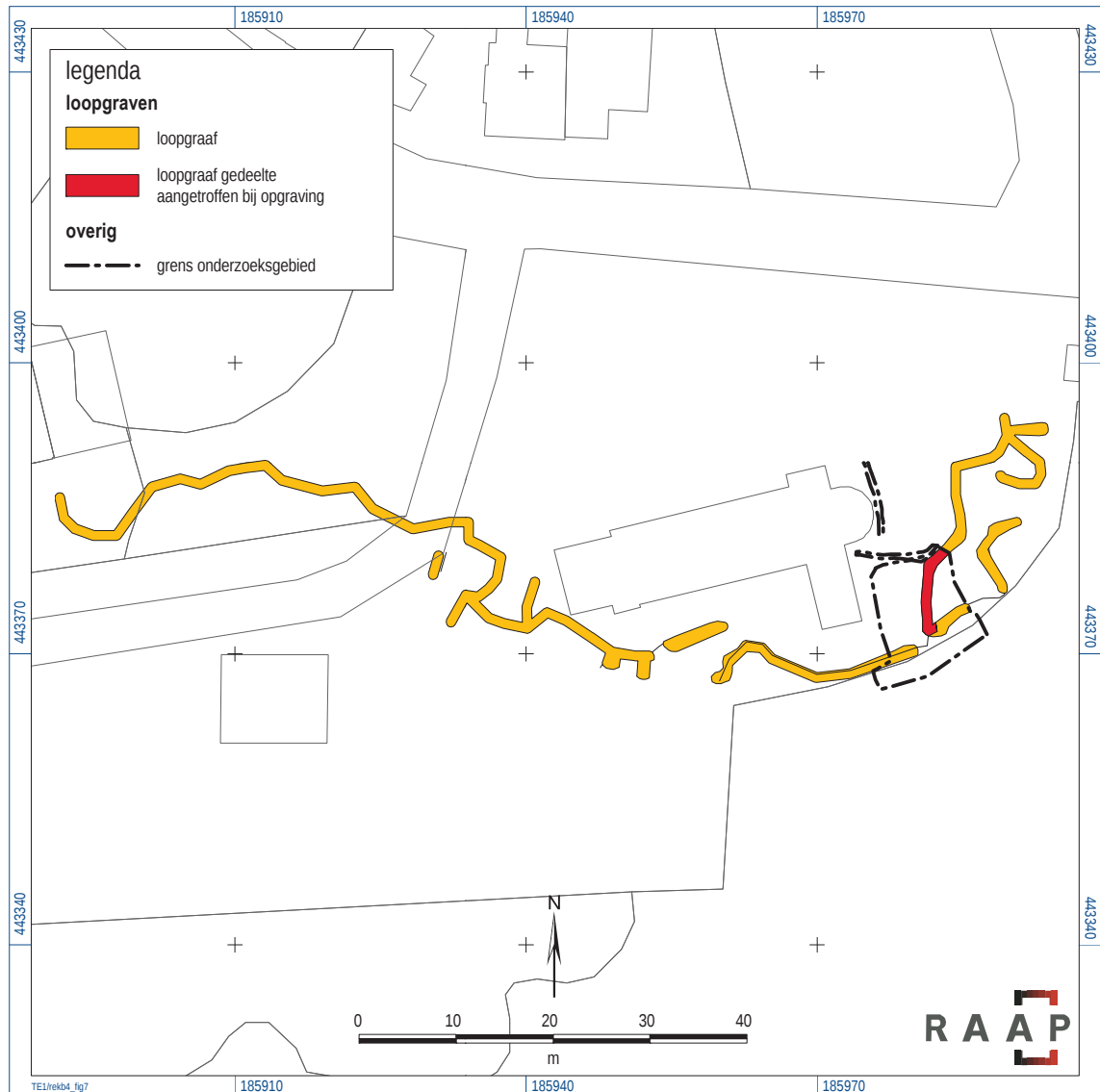
¹⁸ Glazema, 1949

¹⁹ Glazema, 1949

²⁰ Glazema, 1949

²¹ Glazema, 1949

²² www.online-begraafplaatsen.nl

Figuur 7. Globale ligging van de loopgraven rondom de Oude Kerk naar een luchtfoto (132_09_4046) gemaakt door de RAF op 11 februari 1945 (bron: Wageningen UR Library, Special Collections).

De Tweede Wereldoorlog: operatie *Market Garden*

Doel van de operatie *Market Garden* was door een snelle opmars richting het IJsselmeer de Duitse troepen in West-Nederland te isoleren en bovendien om verdedigingslinie langs de Duitse westgrens, de *Westwall*, met een omtrekkende beweging te kunnen passeren. De geplande opmarsroute van de geallieerde grondtroepen liep dwars door het Nederlandse rivierengebied en het welslagen van de operatie was afhankelijk van het innemen en bezet houden van rivier- en kanaalovergangen. Hiertoe werden luchtlandstroepen ingezet tot ver achter de frontlijn. De brug bij Arnhem bevond zich het verst achter het front en was het doel van de Britse *1st Airborne Division* en de Poolse *1st Independent Polish Parachute Brigade*.²³

²³ Kok, 2012: 17

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

De Slag om Arnhem vond plaats tussen 17 en 25 september 1944. De parachutisten die op zondag 17 september op de Ginkelse heide ten westen van Oosterbeek werden gedropt, moesten doorstoten naar Arnhem. De doortocht door Oosterbeek leidde tot zware gevechten ter plaatse, die vrijwel de hele slag voortduurden. Bij de Oude Kerk werd tijdens de slag door de Britse troepen met 75 mm houwitser vuursteun verleend aan de troepen bij de brug in Arnhem. Nadat de strijd om de brug voor de geallieerden verloren leek, werd deze nog enkele dagen voortgezet vanuit Oosterbeek. Nadat de situatie onhoudbaar werd, werd besloten om de eenheden in de nacht van 25 op 26 september te evacueren over de Neder-Rijn.²⁴

Gedurende de gevechten verlieten veel Oosterbekers het dorp. De resterende bewoners werden na afloop van de slag geëvacueerd op last van de Duitsers. Na deze evacuatie begonnen de Duitsers met tewerkgestelde Nederlandse mannen een uitgebreid net van stellingen aan te leggen. Meldingen over tewerkgestelde dwangarbeiders voor stellingen rondom Arnhem en aan de zuidzijde van de Rijn verschenen in de kranten in november 1944.²⁵ Op basis van luchtfoto's van de Engelse RAF valt op te maken dat de loopgraven in Oosterbeek in het begin van 1945 zijn gegraven.²⁶ Deze werden aangelegd dwars door tuinen, wegen en huizen. Het tijdens de Slag om Arnhem al grotendeels vernielde dorp werd hierdoor nog verder getekend. Voor de opbouw en het stutten van de aangelegde loopgraven werd het puin van de vernielde huizen van Oosterbeek gebruikt. Zo waren er in de stellingen ruim 8.000 deuren verwerkt.²⁷ Ook bij de Oude Kerk werd een loopgravenstelsel aangelegd. Deze liepen van de oostzijde van de kerk langs de zuidelijke keermuur tot minimaal 50 m ten westen van de kerk (figuur 7).²⁸

In juni 1945 waren ruim de helft van de 24.000 Oosterbekers teruggekeerd naar het dorp, waar zij tussen de geplunderde puinhopen weer een leefbare omgeving probeerden te scheppen. Puin werd geruimd en deuren en kozijnen werden uit loopgraven gehaald.²⁹

²⁴ Kok, 2012: 21-22; Maassen, 1980: 3

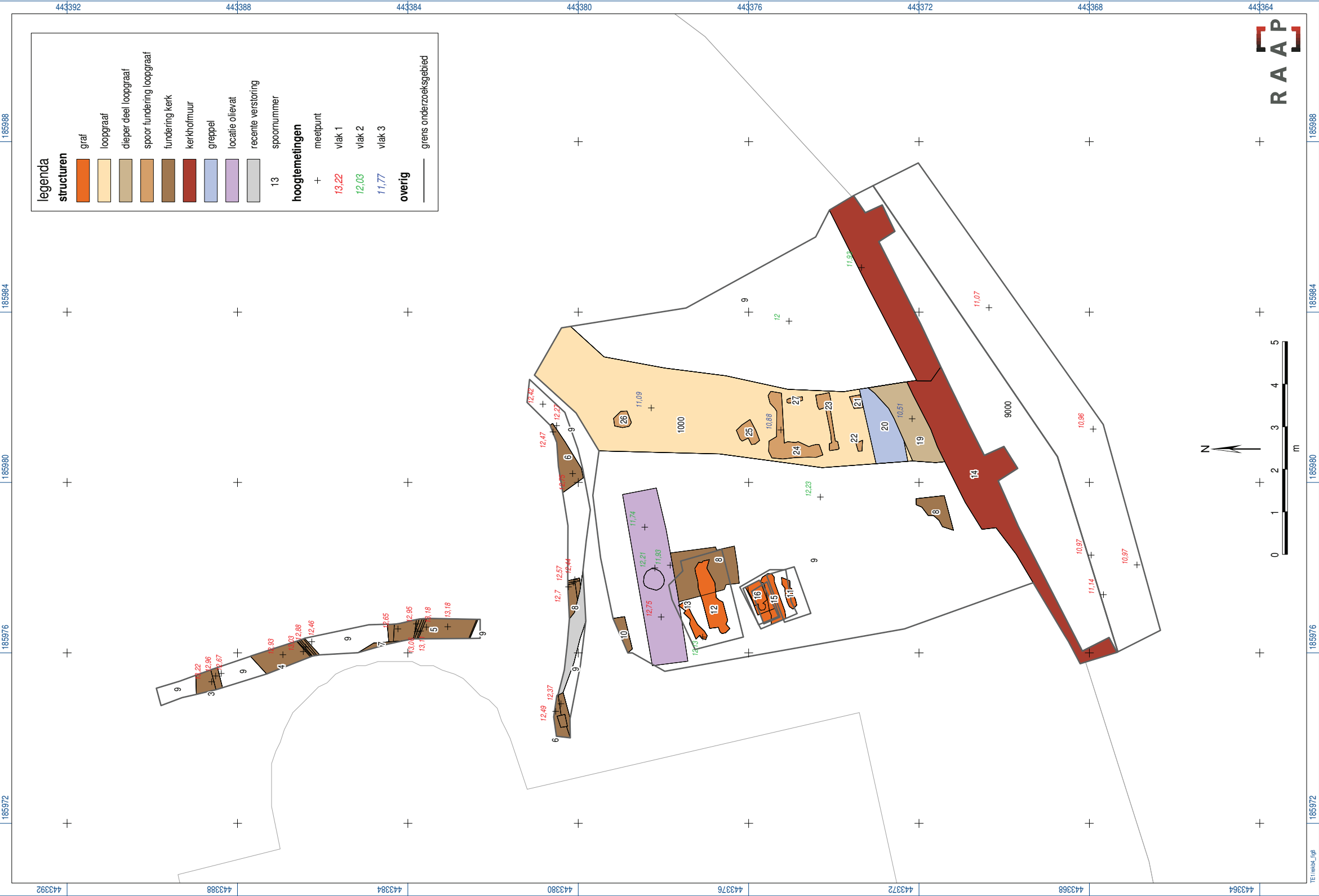
²⁵ <http://kranten.delpher.nl/>

²⁶ <http://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf> (Wageningen UR Library, Special Collections: foto 132_09_4046 (1945-02-11))

²⁷ Maassen 1980: 3

²⁸ Globaal gedigitaliseerd naar foto 132_09_4046 (Wageningen UR Library, Special Collections). De foto's van de RAF zijn online te raadplegen, maar voor publicatie aan copyright gebonden. De op de genoemde foto zichtbare loopgraven zijn derhalve gedigitaliseerd weergegeven.

²⁹ Het slagveld rond Arnhem: middelen tot herstel ontbreken. Uit: De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 30-06-1945 (www.delpher.nl); Puinhopen en soldatengraven. Uit: Leeuwarder Koerier, 12-09-1945 (www.delpher.nl)

Figuur 8. Sporenoverzicht.

5 Resultaten

5.1 Geomorfologie en bodem

De ongestoorde natuurlijke ondergrond van het terrein van de Oude Kerk bestaat uit grofzandige stuwwalafzettingen. De top ligt op 11,7 m +NAP, direct onder de kerkhofbodem. De kerkhofbodem, ontstaan door honderden jaren van begraven en ophogen, is geheel geroerd.

De kerkhofbodem is, onder de verstoorde bovengrond van circa 1 m dikte, aan de noordwestzijde van de opgravingsput, circa 60 tot 70 cm dik. In zuidelijke richting neemt de dikte steeds verder toe tot meer dan 100 cm langs de keermuur die de grens vormt van het kerkhof.

De overgang van de basis van de kerkhofbodem naar het onderliggende moedermateriaal verloopt over het algemeen abrupt en enigszins golvend door verschillende ingraafdieptes van begravingen. Plaatselijk waren de sporen van enkele diepere, tot in het moedermateriaal ingegraven kisten zichtbaar.

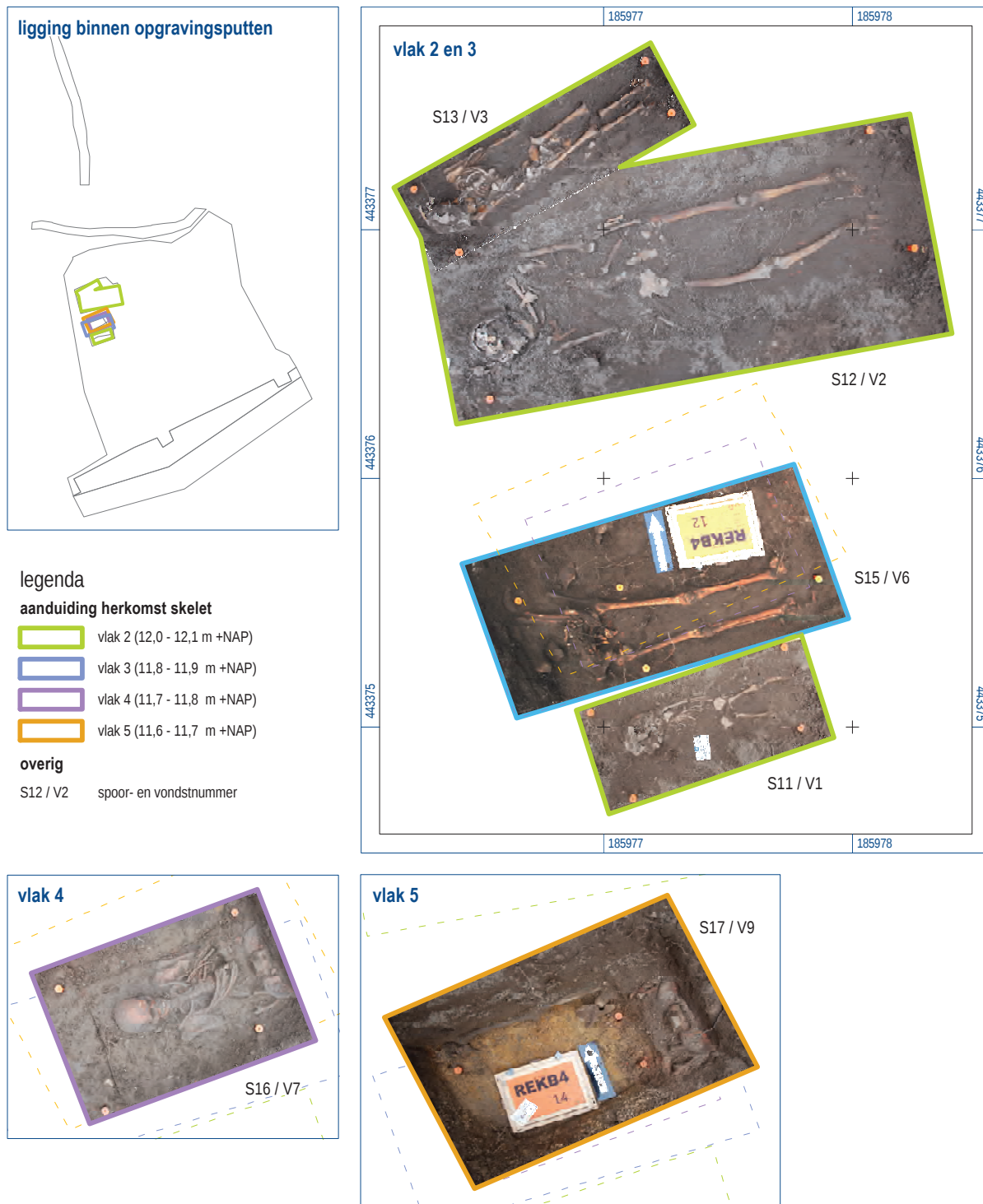
5.2 Grondsporen en structuren

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn diverse archeologische relictten aan het licht gekomen (figuur 8). Het gaat in de eerste plaats om resten die verband houden met de kerk en het kerkhof. Deze bestaan uit begravingen en funderingen van de kerk en de kerkhofmuur. De resten beslaan een periode van circa zeven eeuwen. Daarnaast zijn resten gevonden van oorlogshandelingen uit de Tweede Wereldoorlog, die tussen september 1944 en mei 1945 gedateerd kunnen worden.

5.2.1 Begravingen

De sporen van het kerkhof bestaan op de eerste plaats uit inhumatiegraven. In totaal zijn zes graven met menselijke skeletresten gedocumenteerd en ten dele geborgen (figuur 9; bijlage 3). Nadat het tweede vlak, onder de verstoorde bovenlaag en plaatselijk onder funderingen (zie hieronder) was bereikt, werd een kleine proefsleuf aangelegd om de begravingsdichtheid in horizontale en verticale zin te kunnen bepalen. In totaal zijn vijf vlakken aangelegd. Hierbij zijn delen van zes *in situ* gelegen individuen aangetroffen en geborgen. Tussen deze skeletten werden op diverse vlakken regelmatig los liggende skeletonderdelen aangetroffen van (deels) geruimde en opzij geschoven begravingen.

In eerste instantie is een proefsleuf aangelegd van circa 2 bij 3 m (vlak 2). Hierbij zijn drie oost-west gelegen skeletten gedocumenteerd (S11, S12, S13). In het veld is vastgesteld dat het hierbij om een kind, vermoedelijk een volwassen man en een juveniel gaat. Bij dit laatste skelet werd een klein benen knooppje aangetroffen dat waarschijnlijk afkomstig is van een doodshemd. Er waren geen sporen van grafkuilen of -kisten zichtbaar. De graven waren ten dele verstoord door latere begravingen en andere ingravingen.

Figuur 9. Overzicht van de opgegraven skeletten.

vondst-nummer	spoor	con-text	materiaal	methode	adminis-tratief nr.	datering	gekalibreerd 1 sigma (68,2%)	gekalibreerd 2 sigma (95,4%)
V2	S12	graf 2	bot (femur)	AMS ¹⁴ C	GrA-59647	130 ± 30 BP	1682AD (12.6%) 1706AD 1719AD (9.0%) 1736AD 1804AD (7.9%) 1820AD 1832AD (27.2%) 1882AD 1914AD (11.5%) 1936AD	1674AD (38.0%) 1778AD 1798AD (42.4%) 1894AD 1905AD (14.9%) 1942AD
V9	S17	graf 6	bot (humerus)	AMS ¹⁴ C	GrA-59649	960 ± 30 BP	1024AD (22.7%) 1048AD 1084AD (34.7%) 1124AD 1136AD (10.9%) 1150AD	1020AD (95.4%) 1155AD

Tabel 2. Overzicht van de begravingsniveaus en ¹⁴C-dateringen.

Onder vlak 2 werd de proefsleuf ter hoogte van S11 verkleind tot circa 1 bij 1 m. Hieronder werd op vlak 3 een vierde graf aangesneden (V15) met daarin (het onderlichaam van) vermoedelijk een volwassen vrouw. Op vlak 4 werd het bovenlichaam van een jong volwassen vrouw aangetroffen (S16). Bij dit deels verstoorde graf werden nog een grafkuil en de restanten van een doods-kist (hout en spijkers) waargenomen. Het laatste skelet (S17) op vlak 5 lag op de natuurlijke ondergrond. Dit graf was deels geruimd. De weinige restanten van het skelet zijn die van een volwassen persoon, waarvan het geslacht niet vastgesteld kon worden.

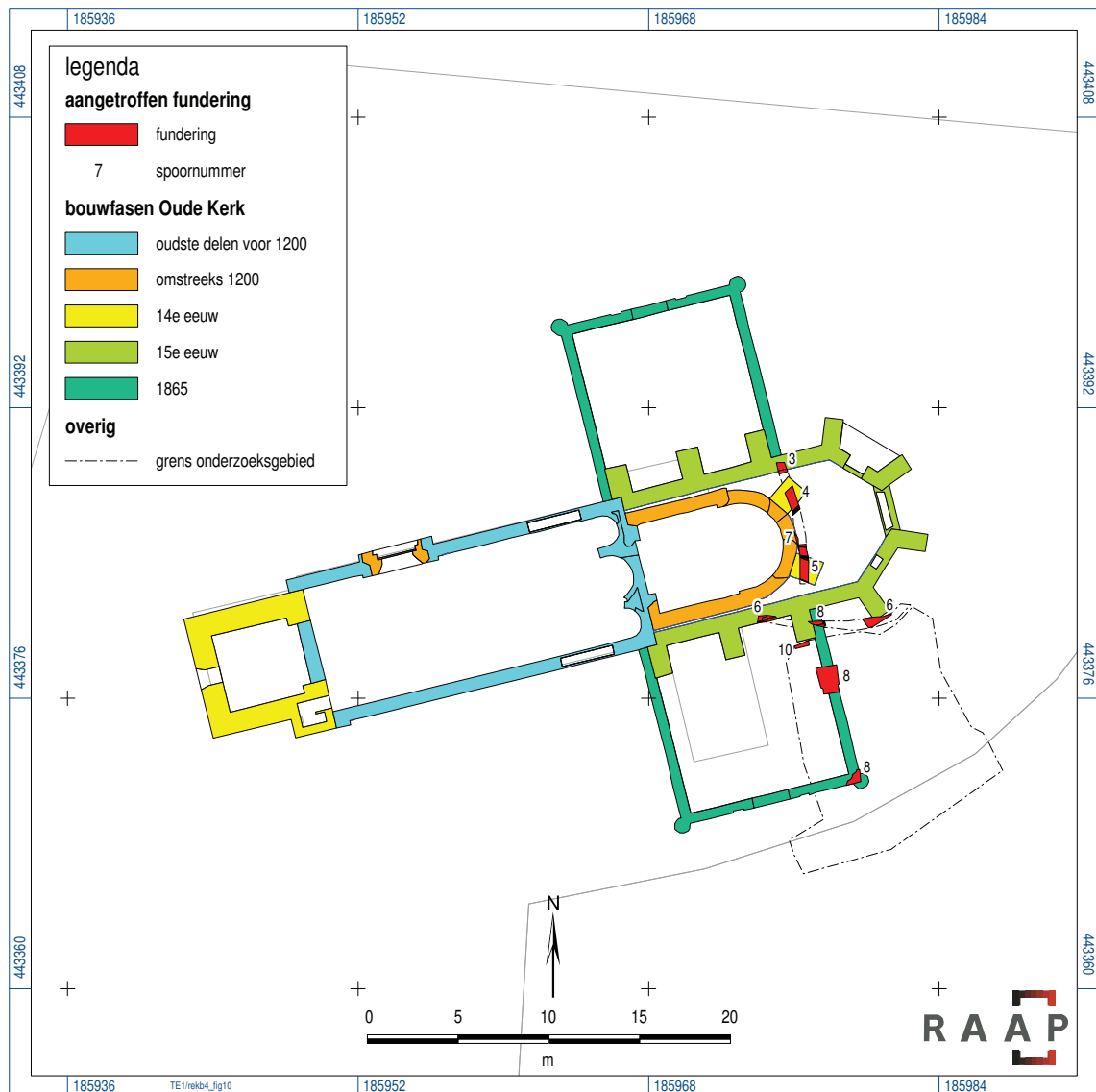
Uiteindelijk is een stratigrafie van vier *in situ* gelegen inhumaties waargenomen. Uit de aanwezigheid van verstoorde graven en losse botdelen valt op te maken dat graven werden geruimd of verstoord tijdens het aanleggen van nieuwe graven. Van het bovenste begravingsniveau (niveau 1, vlak 2) is graf 2 gedateerd middels de ¹⁴C-methode. Ook het onderste graf (niveau 4, vlak 5) is gedateerd (tabel 2). Hieruit blijkt dat het onderste graf dateert uit de Volle Middeleeuwen: tussen 1020 en 1155 na Chr. Dit graf moet dus geassocieerd worden met de vroegste fasen van de stenen kerk. Het graf uit het bovenste niveau is gedateerd tussen de late 17e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw, tussen 1674 en 1942 na Chr. Aangezien dit graf zich onder de kerk-aanbouw uit 1865 bevond, moet dit als einddatum worden beschouwd. Hieruit volgt dat (in dit deel van het kerkhof) een stratigrafische opeenvolging van graven is vastgesteld van minimaal 519 en maximaal 845 jaar.

5.2.2 Fundering

Kerk

Op zeven locaties zijn stenen fundamenteën van muurwerk en steunberen van oude kerkdelen aangetroffen (figuur 10). In de opgravingsput WP1 zijn in drie gevallen resten van het dwarsschip uit 1865 blootgelegd (S8). Het betreft baksteen-funderingen van hergebruikte hele en halve stenen waarvan het volledige formaat 27 x 12 x 6 cm bedraagt. Het formaat van de stenen sluit aan bij die uit de 14e en 15e eeuw (zie hieronder).

Van het gotische koor uit de 15e eeuw zijn op vier locaties de funderingen gelokaliseerd. Het gaat om de basis van twee steunberen en van de muur (S3, S6, S10). De bakstenen hebben een breedte van 13 tot 14 cm en een dikte van 5 cm. Hun lengte is niet vastgesteld.

Figuur 10. Aangetroffen funderingen op vlak 1 en vlak 2 geprojecteerd op de gedigitaliseerde tekening van de verschillende bouwfasen van de Oude Kerk (naar Glazema, 1949).

Van het romaanse koor uit 12e of 13e eeuw is een fragment van de in tufsteen opgetrokken muur aangetroffen (S7). De stenen hadden een lengte van 37 cm en een dikte van 8 cm. Hun breedte kon niet worden vastgesteld, maar moet volgens Glazema rond de 15 cm liggen.³⁰ Daar tegenaan zijn de funderingen van twee in de 14e eeuw aangebrachte steunberen aangetroffen (S4, S5). Deze waren opgebouwd uit baksteen (formaat 27 x 13 x 5,5 cm).

De aangetroffen resten sluiten grotendeels aan bij de na de oorlog door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde faseringstekening op basis van het door Glazema uitgevoerde onderzoek (figuren 6 en 10).³¹

³⁰ Glazema, 1949: 49

³¹ Glazema, 1949: 38

Figuur 11. De uitgegraven loopgraaf vanuit het zuiden met op de voorgrond de oude kerkhofmuur met linksonder het restant van een steunbeer en linksboven de muur de fundering van het dwarsschip uit 1865.

Kerkhofmuur

Bij het afbreken van de huidige kerkhofmuur, de keermuur langs de zuidzijde van het kerkhof, werd over een lengte van 12 m het restant van een oudere muur aangetroffen (S14; figuren 8 en 11). Deze was circa 0,8 m dik en opgebouwd uit baksteen en tufsteen. Aan de zuidzijde zijn drie steunberen aanwezig op een onderlinge afstand van circa 5 m. Het gaat waarschijnlijk om restanten van de muur rond de kerk die is afgebeeld in 1569 en 1570 (figuren 4 en 5). Mogelijk dat de muur is aangelegd ten tijde van de aanbouw van het gotische koor, waarbij tufsteen van het romaanse koor is hergebruikt.

Getuige de ligging van het in begin 1945 gegraven loopgraafstelsel (figuur 7) heeft deze muur ten dele aan de basis gelegen van de loopgraaf, die zich in westelijke richting langs de latere kerkhofmuur uitstrekt. Dit blijkt ook uit het feit dat de muur buiten de loopgraaf nog tot een hoger niveau bewaard is gebleven.

5.2.3 De loopgraaf

Tijdens het onderzoek werd een met puin gevulde loopgraaf aangetroffen (S18; figuren 7 en 8). De loopgraaf is onderdeel geweest van een uitgebreid stelsel van stellingen dat vanaf september 1944 door de Duitsers is aangelegd. Binnen de opgravingsput had de min of meer noord-zuid georiënteerde loopgraaf een lengte van 9,5 m. De breedte bedroeg circa 1,75 m. De loopgraaf was tot onder de kerkhofbodem tot in de C-horizont ingegraven tot circa 2 m beneden het huidige maai-veld. Aan de basis van de loopgraaf waren donker gekleurde indrukken aanwezig, die wijzen op de aanwezigheid van een houten vloerconstructie. Onduidelijk is waaruit de vloerconstructie bestaan heeft.

Aan de zuidzijde is langs de keermuur een spoor aanwezig dat in eerste instantie geïnterpreteerd is als een recente verstoring (S19). Vermoedelijk betreft het echter een dieper ingegraven deel van de loopgraaf, die verder in oostelijke en westelijke richting langs de keermuur loopt. Het verdere westelijke en oostelijke verloop van de loopgraaf, zoals dit te zien is op luchtfoto's (figuur 7) is niet waargenomen in het eerste archeologische vlak. Dit houdt mogelijk in dat de verstoorde bovenlaag hier dikker was, het ondiepere verbindingssloopgraven waren en/of dat de loopgraaf hier minder puinrijk was opgevuld.

5.2.4 Overige sporen

Aan de basis van de loopgraaf werd een greppelachtig spoor opgetekend (S20; figuur 8). De greppel ligt haaks op de richting van de loopgraaf. Gezien de relatief lichte en homogene vulling betreft het hier een spoor ouder dan de Tweede Wereldoorlog. Het spoor wordt bovendien afgedekt door de kerkhofbodem. In het profiel van de loopgraaf had het spoor een relatief vlakke insteek en werd aan de zuidzijde oversneden door spoor S19. Het spoor is breder geweest dan de in het vlak resterende maximale breedte van 0,9 m. Zover dit vastgesteld kon worden heeft het spoor minimaal twee verschillende vullingen. Een grijze buitenvulling en een gele binnenvulling. Gezien bovenstaande kenmerken lijkt het hier niet om een oud graf te gaan, maar eerder om een greppel. Aan gezien het spoor min of meer parallel aan de keermuur uit de 15e/16e eeuw ligt en slechts circa 1 m noordelijker kan het hier mogelijk gaan om een oudere, middeleeuwse begrenzing van het kerkterrein.

5.3 Vondsten

5.3.1 Aardewerk

Tijdens het onderzoek is een fragment aardewerk aangetroffen, dat vastgehecht zat aan de onderzijde van één van de deksels van een munitierek uit de Tweede Wereldoorlog (zie § 5.3.4). Het gaat om een fragment gedraaid grijs aardewerk, waarschijnlijk uit de 13e of 14e eeuw. Een iets latere datering (tot in de 16e eeuw) kan niet uitgesloten worden.

5.3.2 Bouwmateriaal

Tufsteen

In de omgezette bovengrond zijn twee grote blokken tufsteen aangetroffen (V10). Het gaat in beide gevallen om bouwfragmenten. Het eerste stuk is min of meer rechthoekig met één licht gewelfde zijde. De lengte bedraagt (nog) 23 cm. De breedte en hoogte bedragen 26,5 en 23 cm. Aan een van de korte zijden is langs de rand een grof afgewerkt gat aangebracht van 7 cm diep, 8 cm lang en 4,5 cm breed. Mogelijk betreft het hier een scharnierpunt voor een venster of deur (figuur 12). Het tweede stuk is meer rechthoekig met twee brede vlakke zijden waarop bewerkingsporen aanwezig zijn in de vorm van rillen in de lengterichting. De lengte van de steen bedraagt 32 cm; de breedte 25,5 cm en de hoogte 17 cm.

De stenen zijn naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van de tufstenen kerk. Omdat op beide stenen mortelresten aanwezig zijn, is het echter ook mogelijk dat de stenen hergebruikt zijn geweest in de kerkhofmuur uit de 15e/16e eeuw.

Figuur 12. Tufsteenblok. Schaal 1:4.

Baksteen

Uit de bovengrond is een complete baksteen verzameld. De steen heeft afmetingen van 27 x 13 x 6 cm en is daarmee vergelijkbaar met het formaat van de stenen in de 14e-eeuwse steunberen en het 15e-eeuwse koor. Voor de 19e-eeuwse aanbouw lijken doelbewust stenen met hetzelfde formaat te zijn gebruikt. Of hiervoor oude stenen zijn hergebruikt of dat nieuwe stenen in hetzelfde formaat zijn gemaakt, is niet duidelijk. De datering blijft daarom onzeker.

Ornamentale dekstenen

Nog deels uit de bovengrond stekend, werden langs de keermuur vier grote ornamentale dekstenen gevonden (V 10). Het betreft de vier dekstenen die de top vormden van de hoekpilaren van het in 1865 gebouwde dwarsschip (figuur 13). De dekstenen waren net als de pilaren zelf achthoekig gevormd met een grootste doorsnede van circa 1 m en een hoogte van circa 0,5 m. De top van de steen wordt gevormd door een kleinere achthoek met een flauw conische bovenzijde. Aan de onderzijde zijn nog twee getrapte niveaus aanwezig alvorens de steen bij de onderliggende pilaar aansloot.

Figuur 13. Een van de vier dekstenen uit de opgraving (links) en de tijdens de oorlog naar beneden gekomen noordoostelijk deksteen (rechts) (naar Maassen, 1980: afb. 26).

Tijdens de Slag om Arnhem, waarbij de kerk zwaar getroffen werd, is één van deze stenen aan de noordoostzijde met een deel van de pilaar naar beneden gekomen. De overige drie dekstenen zaten op dat moment nog op de plaats. Bij de restauratie vanaf 1946 is het 19e-eeuwse dwars-schip in zijn geheel verwijderd. Voor de dekstenen, die bewaard zijn gebleven, had men ogenschijnlijk een andere functie in gedachten. Om onbekende redenen zijn zij echter achtergelaten en nadien in de bodem terecht gekomen.

5.3.3 Grafzerk

Tijdens het ontgraven van de geroerde bovengrond werd een fragment van een natuurstenen grafzerk aangetroffen (V10; figuur 14). Hoewel het opschrift fragmentarisch is, kon op basis van een deel van de naam [VAN DER SL...] en de datum [den 26 Ap...] achterhaald worden dat het hier de grafsteen betreft van Jan Philip Egerding (overleden 10 december 1853) en zijn vrouw Sara van der Sloot (overleden 26 april 1863). Deze Jan Philip Egerding was na predikant te zijn geweest in Renswoude vanaf de jaren 20 van de 19e eeuw tot aan zijn dood predikant en leraar van de Hervormde Gemeente te Oosterbeek.³²

Figuur 14. Grafzerkfragment uit 1863.

³² www.wiewaswie.nl; www.delpher.nl

5.3.4 Metaal

Metaal uit de Tweede Wereldoorlog

Tijdens het onderzoek zijn diverse militaria van metaal gevonden (figuur 15). Een deel hiervan is gevonden tussen het puin in de loopgraaf (V8). Het meeste materiaal is echter afkomstig uit de na de oorlog omgezette bovengrond (V10, V12, V13).

Figuur 15. Metaal uit de Tweede Wereldoorlog: transportrekken en containerklem (boven); messtin en petroleumvat (midden) en Stahlhelm (onder).

Het overgebleven materiaal is vooral Brits. Het dateert uit de periode van de Slag om Arnhem, voorafgaand aan de aanleg van de loopgraaf. Het gaat hierbij om transportrekken voor munitie van een 75 mm *howitzer*. De rekken bestaan uit twee klaverbladvormige deksels die verbonden zijn met een ijzeren pen. In totaal zijn vier complete sets en drie losse deksels geborgen. De rekken zijn samen met eromheen gewikkeld (vermoedelijk) Duits prikkeldraad gevonden. Hieruit blijkt dat de rekken zijn hergebruikt voor een prikkeldraadversperring, mogelijk door de Duitsers, na de Slag om Arnhem, als onderdeel van het aangelegde loopgravensysteem. Het kan echter niet worden uitgesloten dat de Engelsen de versperring zelf hebben aangelegd tijdens de slag. De rekken zelf vormen het overblijfsel van de drie in het weiland ten zuidoosten van de kerk opgestelde *howitzers*.³³ Bij detectieonderzoeken in 1997 en 1998 zijn dergelijke rekken en bijbehorende granaathulzen veelvuldig gevonden, waaronder direct naast de kerkhofmuur. De aanwezigheid van prikkeldraad wordt hierbij niet vermeld.³⁴

Een andere voorwerp betreft een transportbeugel van een *dropcontainer* (C-type). Deze containers werden in grote getale gedropt tijdens de Slag om Arnhem. In de loopgraaf werd dan ook een dergelijke container aangetroffen.

Een laatste Brits voorwerp betreft een zogenaamde *messtin*, waaruit door de soldaten gegeten werd. Zowel de rekken als de transportbeugel zijn direct ten zuiden van de huidige kerkhofmuur gevonden.

Een voorwerp met een Duitse herkomst wordt gevormd door een M42 *Stahlhelm*. Deze helm was in twee stukken gebroken, wat mogelijk veroorzaakt is door een directe inslag. De helm was gedumpt in de loopgraaf, evenals een petroleum vat van verzinkt ijzer. De herkomst hiervan is onduidelijk, maar ook hierin was inslagschade aanwezig.

Een deel van het aangetroffen materiaal bestond uit munitie, explosieven en strategisch schroot. Deze zijn benaderd en verwijderd door AVG en overgedragen aan de EOD (zie bijlage 4). Het ging hierbij om Duitse, Engelse en Amerikaanse artikelen. Ze zijn zowel in de bovengrond als in de loopgraaf gevonden. Een in de loopgraaf gevonden restant van een Engelse dropcontainer is door AVG afgevoerd als strategisch schroot.

Overig metaal

Er zijn nog vier artefact(groepen) aanwezig die niet tot de militaria behoren. Deze dateren (waarschijnlijk) van voor de Tweede Wereldoorlog.

In de loopgraaf werden de loden strips van twee verschillende glas-in-lood raamwerken aangetroffen (figuur 16). Het eerste raam is opgebouwd uit rechthoeken van 13 x 11 cm. De stripbreedte bedraagt 1 cm. Ook het tweede raam heeft een basisopbouw van rechthoekige ramen van 12,5 x 9 cm. De stripbreedte bedraagt 0,6 cm. Het raamwerk bestaat verder uit veelsoortige kleine figuren

³³ Van Buggenum e.a., 1999: 1

³⁴ Van Buggenum e.a., 1999: 3

Figuur 16. Delen van twee glas-in-lood raamwerken.

waarvan het divers gekeurde glas ten dele is overgebleven. De figuren bestaan uit cirkels (diameter 4,5 cm), vierkanten (4,5 x 4,5 cm en 2,5 x 2,5 cm), cirkels in vierkanten (4,5 x 4,5 cm), driehoeken (5 x 4 x 4 cm en 4 x 3 x 3 cm), rechthoeken (2,5 x 8 cm en 4,5 x 8 cm) en ovalen (4 x 7 cm). Het glas-in-loodwerk is niet afkomstig van de kerkramen van de door de oorlog verwoeste kerk. De kerkramen waren veel groter en grover uitgevoerd met loden strips van enkele centimeters breed en glazen ramen van circa 30 x 50 cm. Ook ontbrak het in de kerkramen aan zeer kleine sierfiguren zoals de hierboven genoemde cirkels, driehoeken etc. Zoals op diverse foto's uit 1945 te zien

Figuur 17. Duit en mondharp en sleutels. Schaal 1:1.

is, lijken alle loden strips nog op hun plaats te zitten.³⁵ De restauratie van de kerk en de afbraak van de 19e-eeuwse dwarsschepen vonden plaats vanaf 1946. De loopgraaf was toen waarschijnlijk al gedicht.

Verder is een duit opgegraven. De munt is gevonden tijdens het opgraven van een skelet (S12; figuur 17), maar het lijkt mede gezien de zeer slechte staat onwaarschijnlijk dat deze al dan niet doelbewust in dit graf is meegegeven. De munt heeft voor het grootste deel afgebroken randen en het oppervlak is zeer gesleten. Op basis van een flauwe weergave van een stadswapen lijkt het een duit uit de stad Utrecht te betreffen uit de 17e eeuw.

De laatste twee metalen objecten bestaan uit een ijzeren mondharp en een set van drie sleutels aan een ring (figuur 17). De datering van deze voorwerpen is onduidelijk. De datering ligt waarschijnlijk in de 19e of 20e eeuw. De mondharp is mogelijk nog iets ouder.

5.3.5. Bot

Menselijk skeletmateriaal

Tijdens het onderzoek zijn (delen van) zes individuen gedocumenteerd en geborgen. Daarnaast zijn ruim honderd losse skeletdelen uit de bovengrond verzameld. Omdat het slechts om delen van skeletten gaat, worden de aangetroffen individuen niet verder beschreven dan is gedocumenteerd op de in het veld bijgehouden skeletformulieren (zie bijlage 3).

³⁵ Maassen, 1980

De skeletten zijn volgens de christelijke traditie allen oost-west georiënteerd, met het hoofd in het westen. De skeletten zijn over het algemeen goed bewaard gebleven. De skeletten op het eerste niveau (individue 1, 2 en 3) zijn compleet blootgelegd. Het zijn vooral deze skeletten die schade hebben opgelopen door recente in- en afgravingen. De skeletten op de diepere niveaus zijn goed bewaard gebleven, maar soms ten dele verstoord door latere begravingen. Deze skeletten zijn slechts deels blootgelegd en opgegraven. Hieronder wordt een kort overzicht gegeven van de verschillende individuen.

Individu 1 (S 11, V1)

Dit individu was een baby of peuter. Het skelet was nog maar ten dele bewaard gebleven. De schedel is in fragmenten overgebleven. Verder gaat het om de grotere beenderen van de linkerzijde van het bovenlichaam. Het bekken en de botten van de benen zijn ook ten dele bewaard gebleven.

Individu 2 (S 12, V2)

Het tweede individu was een volwassen persoon, vermoedelijk een man. Het skelet is matig bewaard gebleven. De overgebleven botten bestaan uit een gefragmenteerde schedel en de grotere botten van het boven- en onderlichaam. De botten ter hoogte van de borst en de heup waren verrommeld. De ribben zijn vergaan. Dit individu is middels een ¹⁴C-ouderdomsbepaling gedateerd tussen 1674 en 1942 na Chr. (tabel 2). Het skelet was stratigrafisch gelegen onder de kerkaanbouw van 1865 en moet dus ouder zijn. Bij het opgraven van dit skelet werd een 17e-eeuwse duit aangetroffen. Gezien de staat van de munt is het niet waarschijnlijk dat deze met de begraving geassocieerd moet worden.

Individu 3 (S 13, V3)

Dit direct naast individu 2 gelegen skelet is van een kind. Van de schedel is alleen het onderste deel bewaard gebleven. Verder gaat het om de grotere botdelen. Gezien het ontbreken van delen van de heup aan de linkerzijde en diverse wervels lijkt het of een deel van het lichaam opzij is geschoven. Dit kan zijn gebeurd bij het plaatsen van een nieuwe begraving of bij recentere ingravingen.

Individu 4 (S 15, V6)

Bij het verwijderen van individu 3 werd het skelet van individu 4 op het onderliggende niveau (niveau 2) zichtbaar. Van dit skelet is alleen het onderlichaam opgegraven. Het betrof vermoedelijk een vrouw. Het deel boven de heupen (de onderarm en hand) van de rechterzijde waren afwezig. Dit deel is vermoedelijk tijdens het graven van een ander graf verwijderd.

Individu 5 (S 16, V7)

Van dit goed bewaarde skelet is alleen het bovenlichaam opgegraven. Het betrof hier de overblijfselen van een jongvolwassen vrouw. Het graf is iets verstoord. De ribben lagen over de wervelkolom. Verder leek de rechterzijde iets verstoord, gezien het ontbreken van de bovenarm.

Individu 6 (S 17, V9)

Van het onderste individu is het centrale deel van het lichaam, tussen het bekken en het schouderblad, opgegraven. De resten daarboven en daaronder bevonden zich buiten de opgravingspleuf.

Binnen de sleuf bleek het graf echter grotendeels geruimd te zijn, aangezien het grootste deel van het skelet niet meer aanwezig was. Alleen de grotere botten van de linkerhelft van het lichaam (bekken, arm en schouderblad) resteerden. Enkele gedisarticuleerde botten, waaronder schedelfragmenten, zijn verzameld en kunnen bij het individu horen. Gezien de verstoorde staat van het graf is dit niet met zekerheid te stellen. Dit graf is middels de ^{14}C -methode gedateerd in de 11e of 12e eeuw, tussen 1020 en 1155 na Chr. (tabel 2).

Figuur 18. Voor- en achterzijde van de benen knoop. Schaal 2:1.

Benen knoop

Bij het skelet van individu 3 (S13, V3) werd een klein benen knoopje aangetroffen (figuur 18). Het knoopje met een diameter van circa 1,1 cm is waarschijnlijk afkomstig van een doodshemd.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies

Het onderzoek heeft de resten opgeleverd van twee complextypen. In de eerste plaats gaat om resten van het kerkhof en de kerk, die bestaan uit zes begravingen en de funderingen van de kerk en de kerkhofmuur. Daarnaast zijn relictten uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen, die bestaan uit een loopgraaf en diverse militaria.

De bovenste bodemlaag met een dikte van circa 1 m is geheel verstoord. De archeologische funderingen en sporen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd die zich daaronder bevinden, zijn goed bewaard gebleven. Slechts lokaal zijn verstoringen aangetroffen die tot onder de verstoorde bovenlaag reikten. De bovenste skeletten, die zich direct onder deze laag bevinden, zijn in meer of mindere mate verstoord en derhalve minder gaaf dan die op diepere niveaus. Op basis van de kwaliteit van het aanwezige botmateriaal kan gesteld worden dat de conserveringsomstandigheden, ondanks de zandige context goed zijn. Dit is vermoedelijk het gevolg van de aanwezigheid van kalkrijk bouw materiaal (o.a. mortel) in de bodem van het kerkhof.

Op de onderzoeksvragen van het PvE kunnen, voor zover mogelijk,³⁶ de volgende antwoorden worden gegeven:

Landschapsontwikkeling: geologie en bodemkunde, landgebruik

De kerk en het kerkhof bevinden zich op grofzandige stuwwalafzettingen waarvan de ongestoorde top op circa 11,7 m +NAP lag. Een natuurlijk bodemprofiel is niet meer aanwezig. Direct op het moedermateriaal bevindt zich een donker gekleurde kerkhofbodem. Deze is geheel geroerd en is ontstaan door honderden jaren van begraven en ophogen. De kerkhofbodem is aan de noordwestzijde van de opgravingsput circa 60 tot 70 cm dik. In zuidelijke richting neemt de dikte toe tot meer dan 100 cm langs de keermuur die de grens vormt van het kerkhof. Op de kerkhofbodem bevindt zich een circa 1 m dikke laag, die oorspronkelijk ook tot de kerkhofbodem behoorde, maar die na de Tweede Wereldoorlog volledig geroerd is. Hierin zijn losse vondsten gedaan, die dateren van de Late Middeleeuwen t/m de Tweede Wereldoorlog. De loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog is door de kerkhofbodem gegraven tot enkele decimeters in het moedermateriaal. Recente verstoringen, die tot onder de verstoorde toplaag reiken, zijn alleen plaatselijk waargenomen. Het gaat onder meer om de insteek van een olietank.

Archeologie

De archeologische resten bestaan uit funderingen van de kerk en de oude kerkhofmuur en uit inhumatiegraven. Deze resten dateren uit de periode tussen de 11e en de 19e eeuw. Daarnaast is een

³⁶ Zie ook hoofdstuk 3 onder 'Afwijkingen van de onderzoeksstrategie en aanpassingen op het PvE – Uitwerking'

loopgraaf gevonden, die in begin 1945 is aangelegd. Van al deze resten is duidelijk dat zij zich tot buiten het onderzoeksgebied uitstrekken. Het loopgravensysteem strekt zich, aan de westelijke zijde, zelfs tot buiten het kerkterrein uit.

Specifieke vragen m.b.t. het gebruik als cultusplaats voor de bouw van de eerste stenen kerk op deze locatie

Niet van toepassing.

Specifieke vragen m.b.t. het gebruik ten tijde van en na de bouw van de eerste stenen kerk

De vroegste resten van de kerk bestaan uit funderingsresten van het tufstenen romaanse koor uit 12e of 13e eeuw (S7) met daartegenaan de funderingen van de in de 14e eeuw aangebrachte steunberen in baksteen (S5). Van het bakstenen gotische koor uit de 15e eeuw zijn op vier locaties de funderingen gelokaliseerd. Het gaat om de basis van twee steunberen en de basis van de muur (S3, S6). Ten slotte zijn op drie locaties resten van het dwarsschip uit 1865 aangetroffen (S8). De resten sluiten grotendeels aan bij de na de oorlog door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde faseringstekening van de kerk. Los aangetroffen bouw materiaal bestaat uit twee blokken tufsteen, een baksteen en vier dekstenen van de hoekpilaren van het dwarsschip uit 1865. Het tufsteen is zeer waarschijnlijk afkomstig van de eerste tufstenen kerk, maar is mogelijk in een later stadium hergebruikt voor de bouw van een kerkhofmuur. Het baksteen dateert uit de 14e eeuw of later, wanneer dit bouw materiaal werd gebruikt voor uitbouw van de kerk en later voor de bouw van de kerkhofmuur. Voor de diverse uitbouwen tot aan het dwarsschip uit 1865 aan toe lijkt steeds hetzelfde baksteenformaat te zijn gebruikt, waarbij het onduidelijk is of hiervoor (ten dele) oude stenen zijn hergebruikt of dat er nieuwe stenen met hetzelfde formaat zijn gebruikt. De datering van de steen is derhalve onzeker.

De aangetroffen kerkhofmuur met steunberen is opgebouwd uit hergebruikt tufsteen en baksteen. De muur is op 16e-eeuwse kaarten afgebeeld, maar kan mogelijk al bij de eerste verbouwingen met baksteen in de 14e eeuw zijn opgebouwd. De muur is met drie steunberen over een lengte van circa 12 m aangetroffen. Een deel van de muur moet al zijn aangesneden bij het graven van de loopgraaf in 1945 aangezien deze voor een deel hetzelfde tracé volgt. Een ouder greppelspoor dat iets noordelijker parallel aan de muur loopt (S20), kan mogelijk als een oudere begrenzing van het kerkterrein geïnterpreteerd worden.

Specifieke vragen m.b.t. het kerkhof

Op het kerkhof zijn ter hoogte van het zuidelijke 19e-eeuwse dwarsschip delen van zes skeletten blootgelegd op vier verschillende niveaus. Voor zover vastgesteld ging het om een kind, vermoedelijk een volwassen man en een juveniel op het eerste niveau. Bij dit laatste skelet werd een klein benen knoepje aangetroffen dat waarschijnlijk afkomstig is van een doodshemd. Er waren geen sporen van grafkuilen of doodskisten zichtbaar. De graven waren ten dele verstoord door latere ingravingen. Een van de graven op dit niveau (graf 2, S12) is op basis van ¹⁴C-ouderdomsbepaling te dateren tussen 1674 en 1865 na Chr.

Op de drie diepere niveaus werden de resten van vermoedelijk een volwassen vrouw, een jong volwassen vrouw en een onbestemde, volwassen persoon gevonden. Alleen bij het deels verstoorde graf van jong volwassen vrouw op niveau 3 werden nog een grafkuil en de restanten van een doodskist (hout en spijkers) waargenomen.

Het onderste skelet (graf 6, S 16) is gedateerd middels de ¹⁴C-methode. Het gaat om een begraving uit de 11e of 12e eeuw, tussen circa 1020 en 1155 na Chr. Deze begraving moet geassocieerd worden met een van de vroegste fasen van de stenen kerk. Hieruit volgt dat (in dit deel van het grafveld) een stratigrafische opeenvolging van begravingen is vastgesteld van minimaal 519 en maximaal 845 jaar. Uit (vermoedelijke) de laatste gebruiksfase van het kerkhof stamt een fragment van een grafzerk uit 1863 van de predikant Jan Philip Egerding en zijn vrouw Sara van der Sloot.

Aanvullende vragen m.b.t. de resten uit de Tweede Wereldoorlog

De aangetroffen loopgraaf (S 18) is aangelegd in het begin van 1945 door Nederlandse dwangarbeiders in opdracht van de Duitse bezetter. De loopgraaf maakte deel uit van een groter systeem rond de kerk. Deze en andere loopgraven in Oosterbeek maakten weer deel uit van een groot stellingensysteem dat in de omgeving van Arnhem aan beide Rijn oevers werd aangelegd na de Slag om Arnhem. Vanwege de iets hogere ligging van het gebied rond de kerk ten opzichte van de direct ten zuiden gelegen uiterwaarden met uitzicht op de Rijn en Arnhem zal de locatie bijzonder geschikt zijn geacht voor het aanleggen van loopgraven. Dat het kerkterrein daar een goede locatie voor vormde, was al gebleken toen tijdens de Slag om Arnhem toen de Britse troepen vuursteun verleenden vanaf het kerkterrein.

De binnen de opgravingsput aangetroffen loopgraaf was min of meer noord-zuid georiënteerd en had een lengte van 9,5 m. De breedte bedroeg circa 1,75 m. De loopgraaf was tot onder de kerkhofbodem tot in het moedermateriaal ingegraven tot circa 2 m beneden het huidige maaiveld. Aan de basis van de loopgraaf waren donker gekleurde indrukken aanwezig, die vermoedelijk wijzen op de aanwezigheid van een houten vloerconstructie. Aan de zuidzijde is langs de keermuur een spoor (S 19) aanwezig dat dat mogelijk een dieper ingegraven deel van de loopgraaf betreft, die getuige de luchtfoto's verder in oostelijke en westelijke richting langs de keermuur liep. Vertakkingen in westelijke en oostelijke richting zijn niet waargenomen op het eerste archeologische vlak. Dit kan betekenen dat verstoorde bovenlaag hier dikker was, het smallere en ondiepere verbindingsloopgraven waren en/of dat de loopgraaf hier minder puinrijk was opgevuld.

Het spoor van de loopgraaf bestond uit een puinvulling. Direct na de oorlog werd door de bevolking van Oosterbeek een begin gemaakt met het puinruimen en de wederopbouw van het geruïneerde Oosterbeek. Hierbij werden de loopgraven opgevuld met het puin van vernielde huizen, achtergelaten militaria en ander puin.

De aangetroffen militaria uit zowel de loopgraaf als de bovengrond zijn voornamelijk Brits en afkomstig uit de Slag om Arnhem. Het gaat hierbij om transportrekken voor munitie van de 75 mm *Howitzers*, die rond de kerk waren opgesteld in september 1944. De rekken zijn samen met

eromheen gewikkeld (vermoedelijk) Duits prikkeldraad gevonden. Hieruit blijkt dat de rekken zijn hergebruikt voor een prikkeldraadversperring. Een andere voorwerp betreft een transportbeugel van een *dropcontainer* (C-type). Een laatste Brits voorwerp betreft een zogenaamde *messtin*. Een voorwerp met een Duitse herkomst wordt gevormd door een M42 *Stahlhelm*. Deze was in twee stukken gebroken, wat mogelijk veroorzaakt is door een directe inslag. De helm was gedumpt in de loopgraaf, evenals een petroleum vat van verzinkt ijzer. De herkomst hiervan is onduidelijk, maar ook hierin was inslagschade aanwezig.

Er zijn verschillende artikelen door AVG gevonden en meegenomen om over te dragen aan de EOD. Uit de loopgraaf werd een Engelse *dropcontainer* geborgen, die meegenomen is als strategisch schroot. De overige door AVG benaderde en meegenomen artikelen bestaan vooral uit explosieven en munitie. Ze zijn zowel uit de bovengrond als uit de loopgraaf afkomstig. De artikelen zijn van Engelse, Duitse en Amerikaanse afkomst. Door de geroerde context van zowel de bovengrond als de loopgraaf kunnen hier verder geen chronologische of contextuele conclusies aan verbonden worden. De loopgraaf is direct na de oorlog in het voorjaar en zomer van 1945 gedempt met puin. Ook diverse militaria van de Slag om Arnhem en de bevrijding, waaronder explosieven, behoorden tot dit puin.

6.2 Aanbevelingen

Met deze opgraving is het onderzoek ten behoeve van het uitbreidingsplan voor de Oude Kerk afgesloten. Voor de nieuwe voorzieningen van de kerk is een alternatief plan gekozen. De resultaten van het archeologisch onderzoek wijzen erop dat rondom de kerk met behoudenswaardige resten rekening gehouden moet worden. Dit geldt zowel voor de resten die direct verband houden met de kerk en het kerkhof als om resten uit de Tweede Wereldoorlog. Daarom wordt aanbevolen archeologisch onderzoek uit te voeren indien ontwikkelingsplannen voor aangrenzende gebieden worden voorgenomen.

Literatuur

- Buggenum, D. van, D. Timmerman & H. Timmerman**, 1999. *Weiland Nederlands Hervormde Kerk Oosterbeek. Een historisch onderzoek naar overblijfselen van de gevechten, die zich in september 1944 rondom de kerk hebben afgespeeld*, Arnhem.
- Glazema, P.**, 1949, Oudheidkundige opgravingen in de Nederlands Hervormde Kerk te Oosterbeek (Gld.). *Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond* 6-2-2: 33-84.
- Kok, R.S.**, 2012. Sporen van de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog in Meinerswijk-Stadsblokken te Arnhem, gemeente Arnhem: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek. *RAAP-rapport* 2486. Weesp.
- Lange, G.W. de & J.A.M. ten Cate**, 1985. *Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 40 Arnhem*. Stichting voor Bodemkartering/Rijks Geologische Dienst, Wageningen/ Haarlem.
- Maassen, G.H.**, 1980. *Oosterbeek verwoest / Oosterbeek destroyed 1944-1945*. Meyer & Siegers, Oosterbeek.
- Oosterhout, F. van**, 2009. Plangebied Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek. *RAAP-notitie* 3155, Weesp.
- Oosterhout, F. van & S.W. Jager**, 2010. Programma van Eisen Archeologische Opgraving Plangebied Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum. *RAAP-Programma van Eisen* 811, Weesp.
- Thanos, C.S.I. & P.A.M.M. van Kempen**, 2000. Projectgebied Rosandepolder, project Oosterbeek; gemeente Oosterbeek: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI). *RAAP-rapport* 516. Stichting RAAP, Amsterdam.
- Willemse, N.W.**, 2004. Gemeente Renkum: een archeologische beleidsadvieskaart. *RAAP-rapport* 956. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.
- Wyck, H.W.M. van der**, 1988. *Atlas Gelderse buitenplaatsen: de Veluwe*, Alphen a/d Rijn.

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

Gebruikte afkortingen

ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
EOD	Explosieven OpruimingsDienst
GPS	Global Positioning System
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
-Mv	beneden maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil
PvE	Programma van Eisen
RAF	Royal Air Force
SIKB	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer
WP	werkput(nummer)

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

Verklarende woordenlijst

¹⁴C-datering

Bepaling van gehalte aan radioactieve koolstof ¹⁴C van organisch materiaal (hout, houtskool, veen, schelpen e.d.) waaruit de ¹⁴C-ouderdom kan worden afgeleid. Deze ouderdom wordt opgegeven in jaren vóór 1950 na Chr. (jaren BP) met daaraan toegevoegd de aan de meting verbonden mogelijke afwijking (standaarddeviatie).

abiotisch

Betrekking hebbende op veranderingen of bewegingen in het bodemmateriaal die veroorzaakt kunnen worden door bijvoorbeeld temperatuur-, spannings-, druk- of hoogteverschillen (oplossing, verwerking, afzetting, materiaaltransport, bodemdaling).

afzetting

Neerslag of bezinking van materiaal.

antropogeen

Ten gevolge van menselijk handelen (door mensen gemaakt/veroorzaakt).

artefact

Alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen.

dekzand

Fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente).

ex situ

Niet in of op zijn/haar oorspronkelijke positie.

geomorfologie

Verklarende beschrijving van de vormen van de aardoppervlakte in verband met de wijze van hun ontstaan.

grondspoor

Alle door de mens veroorzaakte veranderingen van de oorspronkelijke bodemopbouw, zoals verstoringen (kuilen) of toevoegingen (ophogingen).

inhumatiegraf

Skeletgraf.

in situ

Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponeerd, weggegooid of verloren.

löss

Windafzetting van zeer fijnkorrelig materiaal waarvan het overgrote deel van de korrels (60-85%) kleiner is dan 63 Fm.

mobilia

Alle voorwerpen die door de mens zijn gebruikt of vervaardigd, en die in principe verplaatst kunnen worden; roerende goederen.

periglaciaal

Heeft betrekking op de stroken rondom het door landijs bedekte gebied, op het daarop heersende klimaat en op kenmerkende verschijnselen in dit gebied.

restgeul

Een door afsnijding, verlaten en daardoor inactief deel van een rivier of geul, dat geen beduidende rol meer speelt bij de afvoer van rivierwater.

stratigrafie

Opeenvolging van lagen.

stroomgordel

Het geheel van rivieroeverwal-, rivierbedding- en kronkelwaardafzettingen, al dan niet met restgeul(en).

stuwwal

Door de druk van het landijs in het Saalien opgedrukte rug van scheefgestelde preglaciale sedimenten.

uiterwaard

Een strook land langs een rivier tussen zomerbedding en rivier(winter)dijk die bij hoge waterstand onderloopt.

vindplaats

Plaats waar archeologisch materiaal is verzameld of te verzamelen is.

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

- Figuur 1.** De ligging van het onderzoeksgebied (rood omlijnd); inzet: ligging in Nederland (ster).
- Figuur 2.** Het puttenplan en de gerealiseerde putten en proefsleuven.
- Figuur 3.** De Oude Kerk vanuit het zuiden als kruiskerk rond 1905.
- Figuur 4.** De Oude Kerk en omgeving op een uitsnede van “Van alle die C.M. heggen geleghen in Coenenbosch” van Witteroos uit 1570 (bron: Van der Wyck, 1988).
- Figuur 5.** De Oude Kerk op een uitsnede van “Tien percelen in het Koenenbosch tussen Oosterbeek en Wolfheze” van Witteroos uit 1569 (bron: <http://www.geldersarchief.nl>).
- Figuur 6.** Tekening met bouwfases van de Oude Kerk t/m de 19e eeuw naar aanleiding van de opgraving en restauratie van de kerk (bron: Glazema, 1949).
- Figuur 7.** Globale ligging van de loopgraven rondom de Oude Kerk naar een luchtfoto (132_09_4046) gemaakt door de RAF op 11 februari 1945 (bron: Wageningen UR Library, Special Collections).
- Figuur 8.** Sporenoverzicht.
- Figuur 9.** Overzicht van de opgegraven skeletten.
- Figuur 10.** Aangetroffen funderingen op vlak 1 en vlak 2 geprojecteerd op de gedigitaliseerde tekening van de verschillende bouwfases van de Oude Kerk (naar Glazema, 1949).
- Figuur 11.** De uitgegraven loopgraaf vanuit het zuiden met op de voorgrond de oude kerkhofmuur met linksonder het restant van een steunbeer en linksboven de muur de fundering van het dwarsschip uit 1865.
- Figuur 12.** Tufsteenblok. Schaal 1:4.
- Figuur 13.** Een van de vier dekstenen uit de opgraving (links) en de tijdens de oorlog naar beneden gekomen noordoostelijk deksteen (rechts) (naar Maassen, 1980: afb. 26).
- Figuur 14.** Grafzerkfragment uit 1863.
- Figuur 15.** Metaal uit de Tweede Wereldoorlog: transportrekken en containerklem (boven); *messtin* en petroleumvat (midden) en *Stahlhelm* (onder).
- Figuur 16.** Delen van twee glas-in-lood raamwerken.
- Figuur 17.** Duit en mondharp en sleutels. Schaal 1:1.
- Figuur 18.** Voor- en achterzijde van de benen knoop. Schaal 2:1.
- Tabel 1.** Geologische en archeologische tijdschaal.
- Tabel 2.** Overzicht van de begravingsniveaus en ¹⁴C-dateringen.
- Bijlage 1.** Sporenlijst.
- Bijlage 2.** Vondstenlijst.
- Bijlage 3.** Gedigitaliseerde skeletformulieren.
- Bijlage 4.** Kopie overdrachtsformulier EOD (AVG).

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

Bijlage 1: Sporenlijst

Legenda

vorm van het spoor	
lin	langwerpig/lineair
NVT	niet van toepassing
onr	onregelmatig
rechth	rechthoekig
interpretatie algemeen	
GR	graf
GW	greppel
LG	laag
MR	muur
SP	spoor
VERVAL	vervallen
VS	verstoring
interpretatie specifiek	
GRI	inhumatiegraf
GW	greppel algemeen
LGN	natuurlijke laag
LGO	ophogingslaag
MR	muur algemeen
VSR	recente verstoring
begin- en einddatering	
-	niet ingevoerd
NT	Nieuwe tijd
NTL	Nieuwe tijd laat (C)
textuur van de vulling	
MR	muur
X	niet benoemd

Z	zand
Zs2	zand matig siltig
Zs4	zand uiterst siltig
kleur	
L	licht
D	donker
E	geel
O	oranje
R	rood
U	bruin
Y	grijs
laaginterpretatie	
VS	verstoord

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

spoor	put	vlak	vorm spoor	interpretatie algemeen	interpretatie specifiek	begindatering	einddatering	vul- ling	tex- tuur	laaginter- pretatie	kleur
1	1	0	lin	MR	-	> 1945	0	0	MR	-	O
2	1	1	onr	VERVAL	-	-	-	0	X	-	O
3	1	1	lin	MR	-	15e eeuw	15e eeuw	0	MR	-	R
4	1	1	lin	MR	-	14e eeuw	14e eeuw	0	MR	-	R
5	1	1	lin	MR	-	14e eeuw	14e eeuw	0	MR	-	R
5	1	1	lin	MR	-	14e eeuw	14e eeuw	1	Zs4	-	Y
5	1	1	lin	MR	-	14e eeuw	14e eeuw	2	Zs2	-	LY
6	1	1	lin	MR	-	15e eeuw	15e eeuw	0	MR	-	R
7	1	1	lin	MR	-	12e eeuw	13e eeuw	0	MR	-	Y
8	1	1	lin	MR	-	1865	1865	0	MR	-	Y
9	1	1	NVT	LG	LGO	MELB	NTL	0	Zs2	-	U
10	1	1	lin	MR	-	15e eeuw	15e eeuw	0	MR	-	YE
11	1	2	onr	GR	GRI	MELB	NTL	0	X	-	U
12	1	2	onr	GR	GRI	1674	1865	0	X	-	U
13	1	2	onr	GR	GRI	MELB	NTL	0	X	-	U
14	1	2	lin	MR	MR	MELB	NTL	0	X	-	U
15	1	3	onr	GR	GRI	MELB	NTL	0	X	-	U
16	1	4	onr	GR	GRI	MELB	NTL	0	X	-	U
17	1	5	onr	GR	GRI	1020	1155	0	X	-	U
18	1	2	onr	GW	-	1945	1945	0	X	VS	U
19	1	3	lin	GW	GW	1945	1945	0	Z	-	DUY
20	1	3	lin	GW	GW	MELB	MELB	0	Z	-	Y
21	1	3	rechth	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
22	1	3	rechth	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
23	1	3	lin	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
24	1	3	onr	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
25	1	3	onr	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
26	1	3	onr	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
27	1	3	lin	SP	-	1945	1945	0	Z	-	DUY
999	1	0	-	VS	VSR	> 1945	-	0	Z	VS	DUY
1000	1	3	NVT	LG	LGN	-	-	0	Z	-	E
9000	1	0	NVT	LG	LGO	> 1945	-	0	Z	VS	DUY

Bijlage 2: Vondstenlijst

Legenda

verzamelwijze	
LOS	losse vondst
MASVER	machinaal aanleggen vlak of verdiepen
TROF	troffelen (en fijner)
materiaalcode (ABR)	
KER	Keramiek
MCU	Koper
MFE	IJzer
MPB	Lood
ODB	Bot, dierlijk
OMB	Bot, menselijk
STU	Tufsteen
SXX	Steen
materiaal algemeen	
BAKSTEEN	Baksteen
BOT	Bot
BOUWMAT	Bouwmateriaal
DAKLOOD	Daklood/loodstrip
GRAFSTN	Grafsteen/grafpijler
GRS	Grijsbakkend gedraaid aardewerk
HELM	Helm (onderdeel)
KNOOP	Knoop
MUNT	Munt
MUZIEK	Muziekinstrument
SLEUTEL	Sleutel (onderdeel)
VAATWERK	Vaatwerk
WAPEN	Wapen (onderdeel)
XXX	Onbekend
materiaal specifiek	
DRAAISL	draaisleutel
DUIT	duit/oord/cent/stuiver
MONDHARP	mondharp
begin- en einddatering	
MELA	Middeleeuwen laat A
MELB	Middeleeuwen laat B
NTV	Nieuwe tijd vroeg (A)
NTM	Nieuwe tijd midden (B)
NTL	Nieuwe tijd laat (C)

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

vondst	spoor	verzamel- wijze	materiaal- code	materiaal- algemeen	materiaal specifiek	aan- tal	ge- wicht	begin- datering	eind- datering	opmerking
1	11	TROF	OMB	BOT	-	-	-	MELB	NTL	individu 1
2	12	TROF	OMB	BOT	-	-	-	1674	1865	individu 2
3	13	TROF	ODB	KNOOP	-	1	0,1	MELB	NTL	diam. 1,1 cm; gat: 0,25 cm
3	13	TROF	OMB	BOT	-	-	-	MELB	NTL	individu 3
4	12	TROF	MCU	MUNT	DUIT	1	1,7	NTM	NTM	gebroken en sterk gesleten; vermoedelijk stad utrecht 17e eeuw
5	9	LOS	OMB	BOT	-	102	-	MELB	NTL	los skelet materiaal, aantal bij benadering
6	15	TROF	OMB	BOT	-	-	-	MELB	NTL	individu 4
7	16	TROF	OMB	BOT	-	-	-	MELB	NTL	individu 5
8	18	MASVER	MFE	HELM	-	2	-	1944	1944	Duitse M42 Stahlhelm met leren binnenwerk; in meerdere fragmenten door scherfschade
8	18	MASVER	MFE	XXX	PETROLEUMVAT	1	-	1944	1945	petroleumvat van verzinkt ijzer: met scherfschade; deels gecorrodeerd
8	18	MASVER	MPB	DAKLOOD	-	-	-	NTL	NTL	resten van twee verschillende raamwerken
9	17	TROF	OMB	BOT	-	-	-	1020	1155	individu 6
10	9000	MASVER	KER	BAKSTEEN	-	1	2,5	MELB	NTV	L: 27, B: 13, D: 6 cm
10	9000	MASVER	MFE	SLEUTEL	DRAAISL	4	36	NTL	NTL	3 sleutels aan ring
10	9000	MASVER	MFE	VAATWERK	-	1	-	1944	1944	messin, gamel
10	9000	MASVER	STU	BOUWMAT	-	1	12500	MELA	NTV	L: 23, B: 26,5, D: 23 cm; iets gebolde bovenzijde; plaatselijk mortel aanwezig
10	9000	MASVER	STU	BOUWMAT	-	1	11500	MELA	NTV	L: 32, B: 25,5, D: 17 cm; rillen op brede vlakke zijden; plaatselijk mortel aanwezig
10	9000	MASVER	SXX	GRAFSTN	-	1	-	1864	1864	fragment, deels leebaar: o.a. Van der Sl... & den 26 april...
10	9000	MASVER	SXX	BOUWMAT	-	4	-	1865	1865	dekstenen hoekpilaren
11	9	MASVER	MFE	MUZIEK	MONDHARP	1	14	NTM	NTL	-
12	9000	MASVER	KER	GRS	-	1	2,5	MELB	MELB	wrsch. 13e/14e eeuw, mogelijk tot uiterlijk 16e eeuw
12	9000	MASVER	MFE	WAPEN	-	7	-	1944	1944	4 complete transportpack voor 75 mm Howitzer, 3 losse transportdeksels
12	9000	MASVER	MFE	WAPEN	-	1	-	1944	1944	gedraaid prikkeldraad gewikkeld om munitierekken - secundair gebruik voor verspering, vermoedelijk Duits
13	9000	MASVER	MFE	XXX	TRANSPORTBEUGEL	1	-	1944	1944	transportbeugel van dropcontainer C-type

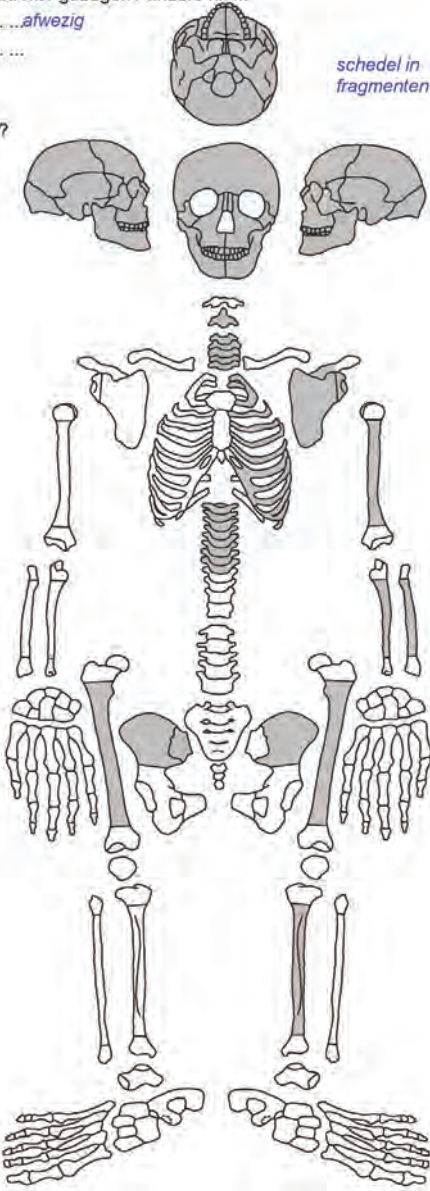
Bijlage 3: Gedigitaliseerde skeletformulieren

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

		Opgravingscode REKB4		CIS-code 56307		grafformulier AAC/UvA	
Graf# 1		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen					
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!							
spoornummer(s)	11			put	1		
datum	12-05-2013			vlak(ken)	2		
beschrijver	MVK			fotonr(s)	8		
tekeningnr(s)							
Stratigrafische relaties							
NAP-waarden	hoofdeinde		midden/sacrum		voeteneinde		
bovenkant graf							
bovenkant skelet							
bodem graf							
GRAFBSCHRIJVING algemeen							
graf verstoord	J / N / mogelijk / onduidelijk			vondsten	J / N		
geroofd	J / N / mogelijk / onduidelijk			grafgiften	J / N		
positie roofkuil	middel / hoofdeinde / anders nl. ...			skeletresten	J / N		
grafkuil opgevuld	J / N						
grafmarkering	J / N / mogelijk						
GRAFBSCHRIJVING containers							
Grafkuil	zichtbaar ja / <u>nee</u> / deels						
afmetingen	max lengte			max breedte			
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...						
Houten container(s)*							
	geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...						
verbindingen	geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...						
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...						
afmetingen	max lengte			max breedte			
balkjes	nee / ja ->			hoeveelheid & positie			
deksel	ja / nee / deels						
bodem	ja / nee / deels						
Stenen container(s)*							
	geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf						
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...						
afmetingen	max lengte			max breedte			
afmetingen interieur	max lengte			max breedte			
afwerking	geen / specie / stuc / anders nl. ...						
metselspecie	ja / nee / deels						
deksel	ja / nee / deels						
bodem	ja / nee / deels						
Crematiecontainer(s)*							
	in urn / verspreid / bijeen			houtskeletresten:	J / N		

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

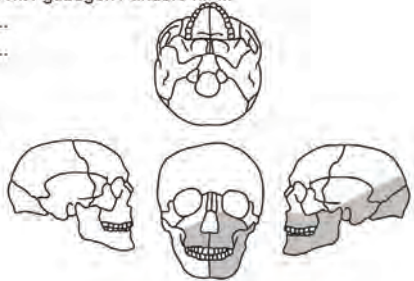
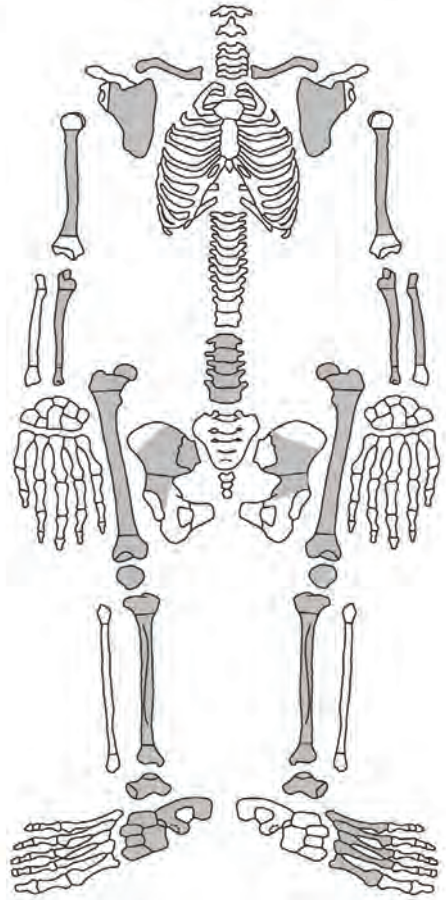
		Opgravingscode	REKB4	CIS-code	56307	graformulier AAC/UvA
Graf#		1		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, ... zelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN					individu# 1	
verstoring & verstoord gearticuleerd skelet compleet individuele botten compleet conservering geconserveerd	botconditie J / N / mogelijk J / N / mogelijk J / N J / N <i>deels</i> goed / <u>matig</u> / slecht / onbekend	andere weefsels zacht weefsel J / N haar J / N nagels J / N gal/nierstenen J / N				
Houding gehele lichaam arm rechts arm links benen schedel op vloeistofniveau	gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ... langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... <i>afwezig</i> langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... gestrekt / gebogen / verdraaid / other: rechterzijde / linkerzijde / schedelbasis / achterhoofd / gezicht / bovenkant / ? J / N / mogelijk					
Veldbepinning sekse leeftijd lengte in situ (cm) pathologie	man / vrouw / kind / onbekend infant / juveniel / adult 73 (tot onderkant Tibia) J / N path. foto nr					
Botlengte i.s. (cm) Humerus R/L Ulna R/L Radius R/L Femur R/L Tibia R/L Fibula R/L	14 L					
Botten aanwezig hand R hand L voet R voet L gehoorbeentjes huijbeen nekwerfels borstwerfels lendenwerfels	/27 /27 /26 /26 /6 J / N /7 /12 /5					
Gewrichten occip.-C1 C1-C7 schouder R/L pols R/L heupgordel heup R/L	A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M					
(A/D/M = articulated / dislocated / missing)						
gemarkeerd bot is	aanwezig / afwezig Rechterzijde bovenlichaam is afwezig					
						

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

	Opgravingscode REKB4	CIS-code 56307	grafformulier AAC/UvA
Graf# 2	inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!			
spoornummer(s)	12		
datum	12-05-2013	put	1
beschrijver	MVK	vlak(ken)	2
tekeningnr(s)		fotonr(s)	10
Stratigrafische relaties			
NAP-waarden	hoofdeinde midden/sacrum voeteneinde		
bovenkant graf			
bovenkant skelet			
bodem graf			
GRAFBSCHRIJVING algemeen			
graf verstoord	J / <u>N</u> / mogelijk / onduidelijk		
geroofd	J / N / mogelijk / onduidelijk		
positie roofkuil	middel / hoofdeinde / anders nl. ...		
grafkuil opgevuld	J / N		
grafmarkering	J / N / mogelijk		
	vondsten	J / <u>N</u>	
	grafgiften	J / <u>N</u>	
	skeletresten	J / <u>N</u>	
GRAFBSCHRIJVING containers			
Grafkuil	zichtbaar ja / <u>nee</u> / deels		
afmetingen	max lengte max breedte		
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
Houten container(s)*			
	geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...		
verbindingen	geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...		
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
afmetingen	max lengte max breedte		
balkjes	nee / ja -> hoeveelheid & positie		
deksel	ja / nee / deels		
bodem	ja / nee / deels		
Stenen container(s)*			
	geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf		
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
afmetingen	max lengte max breedte		
afmetingen interieur	max lengte max breedte		
afwerking	geen / specie / stuc / anders nl. ...		
metselspecie	ja / nee / deels		
deksel	ja / nee / deels		
bodem	ja / nee / deels		
Crematiecontainer(s)*			
	in urn / verspreid / bijeen		houtskeletresten: J / <u>N</u>

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

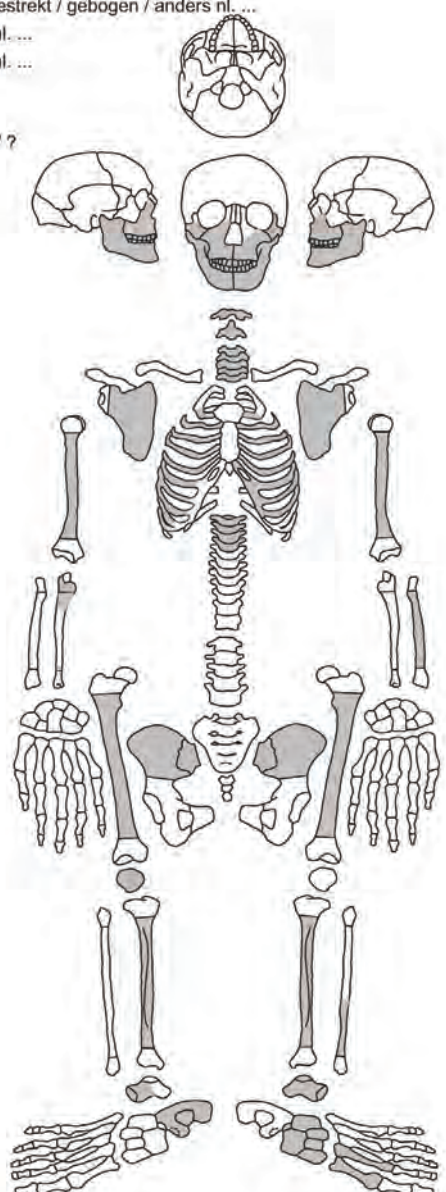
		Opgravingscode	REKB4	CIS-code	56307	graformulier AAC/UvA
Graf#		2		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, grafadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN					individu# 2	
verstoring & verstoord gearticuleerd skelet compleet individuele botten compleet conservering geconserveerd	botconditie J / N / mogelijk J / N / mogelijk J / N J / N <i>deels</i> goed / <u>matig</u> / slecht / onbekend			andere weefsels zacht weefsel J / N haar J / N nagels J / N gal/nierstenen J / N		
Houding gehele lichaam arm rechts arm links benen schedel op vloeistofniveau	gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ... <u>langs lichaam</u> / op buik / op borst / anders nl. ... <u>langs lichaam</u> / op buik / op borst / anders nl. ... gestrekt / gebogen / verdraaid / other: <u>rechterzijde</u> / linkerzijde / schedelbasis / achterhoofd / gezicht / bovenkant / ? J / N / mogelijk					
Veldbepinning sekse leeftijd lengte in situ (cm) pathologie	man / vrouw / kind / onbekend <i>vermoedelijk</i> infant / juveniel / <u>adult</u> <u>166</u> J / N path. fotogr					
Botlengte i.s. (cm) Humerus R/L Ulna R/L Radius R/L Femur R/L Tibia R/L Fibula R/L	_____ _____ _____ _____ _____ _____					
Botten aanwezig hand R hand L voet R voet L gehoorbeentjes huigbeen nekwerfels borstwerfels lendenwerfels	/27 /27 /26 /26 /6 J / N /7 /12 /5					
Gewrichten occip.-C1 C1-C7 schouder R/L pols R/L heupgordel heup R/L	A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M					
(A/D/M = articulated / dislocated / missing)						
gemarkeerd bot is	aanwezig / afwezig			Bovenlijf: heup en borst verrommeld; schedel sterk gefragmenteerd; ribben vergaan		

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

		Opgravingscode REKB4	CIS-code 56307	grafformulier AAC/UvA
Graf# 3		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!				
spoornummer(s)	13		put	1
datum	12-05-2013		vlak(ken)	2
beschrijver	MVK		fotonr(s)	9
tekeningnr(s)				
Stratigrafische relaties				
NAP-waarden	hoofdeinde	midden/sacrum	voeteneinde	
bovenkant graf				
bovenkant skelet				
bodem graf				
GRAFBSCHRIJVING algemeen				
graf verstoord	J / N / mogelijk / onduidelijk <i>deels</i>		vondsten	J / N
geroofd	J / N / mogelijk / onduidelijk		grafgiften	J / N
positie roefkuil	middel / hoofdeinde / anders nl. ...		skeletresten	J / N
grafkuil opgevuld	J / N			
grafmarkering	J / N / mogelijk			
GRAFBSCHRIJVING containers				
Grafkuil	zichtbaar ja / <u>nee</u> / deels			
afmetingen	max lengte		max breedte	
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...			
Houten container(s)*				
verbindingen	geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...			
vorm	geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...			
afmetingen	max lengte		max breedte	
balkjes	nee / ja -> hoeveelheid & positie			
deksel	ja / nee / deels			
bodem	ja / nee / deels			
Stenen container(s)*				
vorm	geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf			
afmetingen	max lengte		max breedte	
afmetingen interieur	max lengte		max breedte	
afwerking	geen / specie / stuc / anders nl. ...			
metselspecie	ja / nee / deels			
deksel	ja / nee / deels			
bodem	ja / nee / deels			
Crematiecontainer(s)*				
	in urn / verspreid / bijeen		houtskeletresten:	J / N

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

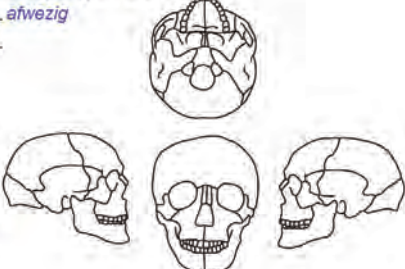
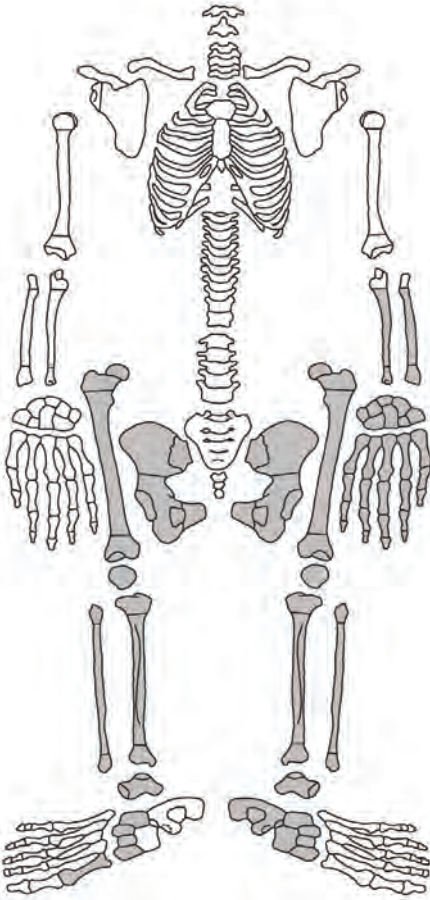
		Opgravingscode	REKB4	CIS-code	56307	graformulier AAC/UvA
Graf#		3		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, grafadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN					individu# 3	
verstoring & verstoord gearticuleerd skelet compleet individuele botten compleet conservering geconserveerd		botconditie J / N / mogelijk <i>deels</i> J / N / mogelijk J / N <i>bijna</i> J / N goed / matig / slecht / onbekend		andere weefsels zacht weefsel J / N haar J / N nagels J / N gal/nierstenen J / N		
Houding gehele lichaam arm rechts arm links benen schedel op vloeistofniveau		gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ... langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... gestrekt / gebogen / verdraaid / other: rechterzijde / linkerzijde / schedelbasis / achterhoofd / gezicht / bovenkant / ? J / N / mogelijk				
Veldbepinning sekse leeftijd lengte in situ (cm) pathologie		man / vrouw / kind / onbekend infant / <i>juvenile</i> / adult 105 J / N path. foto's				
Botlengte i.s. (cm) Humerus R/L Ulna R/L Radius R/L Femur R/L Tibia R/L Fibula R/L		vergroeid?				
Botten aanwezig hand R hand L voet R voet L gehoorbeentjes huijbeen nekwerfels borstwerfels lendenwerfels		/27 /27 /26 /26 /6 J / N /7 /12 /5				
Gewrichten occip.-C1 C1-C7 schouder R/L pols R/L heupgordel heup R/L		A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M A / D / M				
(A/D/M = articulated / dislocated / missing) gemarkeerd bot is		aanwezig / afwezig <i>Linkerzijde middel: heup en wervels ontbreken; lijken opzij geschoven</i>				
						

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

		Opgravingscode REKB4		CIS-code 56307		grafformulier AAC/UvA	
Graf# 4		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen					
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS				vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!			
spoornummer(s)		15		put		1	
datum		12-05-2013		vlak(ken)		3	
beschrijver		MVK		fotonr(s)		12	
tekeningnr(s)							
Stratigrafische relaties		Min of meer onder S 11					
NAP-waarden		hoofdeinde		midden/sacrum		voeteneinde	
bovenkant graf							
bovenkant skelet							
bodem graf							
GRAFBSCHRIJVING algemeen							
graf verstoord		J / N / mogelijk / onduidelijk		vondsten		J / N	
geroofd		J / N / mogelijk / onduidelijk		grafgiften		J / N	
positie roofkuil		middel / hoofdeinde / anders nl. ...		skeletresten		J / N	
grafkuil opgevuld		J / N					
grafmarkering		J / N / mogelijk					
GRAFBSCHRIJVING containers							
Grafkuil		zichtbaar ja / nee / deels					
afmetingen		max lengte		max breedte			
vorm		rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...					
Houten container(s)*		geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...					
verbindingen		geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...					
vorm		rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...					
afmetingen		max lengte		max breedte			
balkjes		nee / ja ->		hoeveelheid & positie			
deksel		ja / nee / deels					
bodem		ja / nee / deels					
Stenen container(s)*		geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf					
vorm		rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...					
afmetingen		max lengte		max breedte			
afmetingen interieur		max lengte		max breedte			
afwerking		geen / specie / stuc / anders nl. ...					
metselspecie		ja / nee / deels					
deksel		ja / nee / deels					
bodem		ja / nee / deels					
Crematiecontainer(s)*		in urn / verspreid / bijeen		houtskeletresten:		J / N	

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

Opgravingscode		REKB4	CIS-code	56307	graformulier AAC/UvA
Graf#		4	inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, grafadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN				individu# 4	
verstoring & verstoord	botconditie	J / N / mogelijk	andere weefsels		
gearticuleerd	J / N / mogelijk	zacht weefsel			J / N
skelet compleet	J / N	haar			J / N
individuele botten compleet	J / N	nagels			J / N
conservering	goed / matig / slecht / onbekend	gal/nierstenen			J / N
geconserveerd					
Houding					
gehele lichaam	gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ...				
arm rechts	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... <i>afwezig</i>				
arm links	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ...				
benen	gestrekt / gebogen / verdraaid / other:				
schedel op	rechterzijde / linkerzijde / schedelbasis / achterhoofd / gezicht / bovenkant / ?				
vloeistofniveau	J / N / mogelijk				
Veldbepinning					
seks	man / vrouw / kind / onbekend <i>vermoedelijk</i>				
leeftijd	infant / juveniel / <u>adult</u>				
lengte in situ (cm)					
pathologie	J / N	path. fotogr			
Botlengte i.s. (cm)					
Humerus R/L					
Ulna R/L					
Radius R/L					
Femur R/L					
Tibia R/L					
Fibula R/L					
Botten aanwezig					
hand R	/27				
hand L	/27				
voet R	/26				
voet L	/26				
gehoorbeentjes	/6				
huigbeen	J / N				
nekwervels	/7				
borstwervels	/12				
lendenwervels	/5				
Gewrichten					
occip.-C1	A / D / M				
C1-C7	A / D / M				
schouder R/L	A / D / M				
pols R/L	A / D / M				
heupgordel	A / D / M				
heup R/L	A / D / M				
(A/D/M = articulated / dislocated / missing)					
gemarkeerd bot is	aanwezig / afwezig				
<i>Rechterheft boven heupen is verstoord/mist</i>					
					

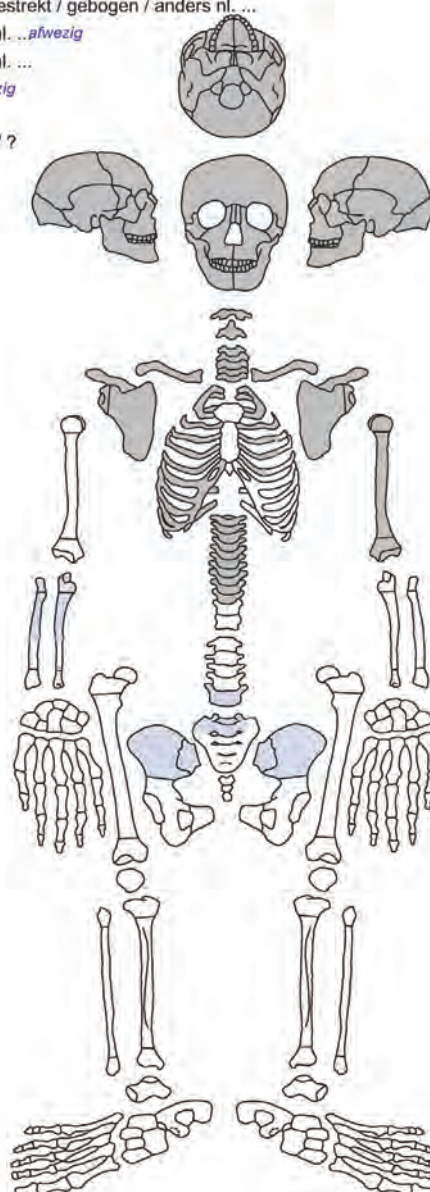
RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

	Opgravingscode REKB4	CIS-code 56307	grafformulier AAC/UvA
Graf# 5	inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!			
spoornummer(s)	16	put	1
datum	13-06-2014	vlak(ken)	4
beschrijver	MVK	fotonr(s)	13
tekeningnr(s)			
Stratigrafische relaties			
NAP-waarden	hoofdeinde	midden/sacrum	voeteneinde
bovenkant graf			
bovenkant skelet			
bodem graf			
GRAFBSCHRIJVING algemeen			
graf verstoord	J / N / mogelijk / onduidelijk <i>deels</i>		
geroofd	J / N / mogelijk / onduidelijk		
positie roofkuil	middel / hoofdeinde / anders nl. ...		
grafkuil opgevuld	J / N		
grafmarkering	J / N / mogelijk		
vondsten	J / N		
grafgiften	J / N		
skeletresten	J / N		
GRAFBSCHRIJVING containers			
Grafkuil	zichtbaar ja / nee / <i>deels</i> <i>met verkleuring, vergaan hout en vergane spijkers; strak rond lichaam</i>		
afmetingen	max lengte 76 max breedte 47		
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
Houten container(s)*			
geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...			
verbindingen	geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...		
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
afmetingen	max lengte max breedte		
balkjes	nee / ja -> hoeveelheid & positie		
deksel	ja / nee / deels		
bodem	ja / nee / deels		
Stenen container(s)*			
geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf			
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...		
afmetingen	max lengte max breedte		
afmetingen interieur	max lengte max breedte		
afwerking	geen / specie / stuc / anders nl. ...		
metselspecie	ja / nee / deels		
deksel	ja / nee / deels		
bodem	ja / nee / deels		
Crematiecontainer(s)*			
in urn / verspreid / bijeen			
houtskeletresten:	J / N		

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

Opgravingscode		REKB4	CIS-code	56307	graformulier AAC/UvA
Graf#		5	inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, grafadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen		
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN				individu#	5
verstoring &	botconditie	andere weefsels			
verstoord	J / N / mogelijk <i>deels</i>	zacht weefsel J / N			
gearticuleerd	J / N / mogelijk	haar J / N			
skelet compleet	J / N	nagels J / N			
individuele botten compleet	J / N	gal/nierstenen J / N			
conservering	goed / matig / slecht / onbekend				
geconserveerd					
Houding					
gehele lichaam	gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ...				
arm rechts	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... <i>afwezig</i>				
arm links	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ...				
benen	gestrekt / gebogen / verdraaid / other: <i>afwezig</i>				
schedel op	rechterzijde / linkerzijde / schedelbasis / achterhoofd / gezicht / bovenkant / ?				
vloeistofniveau	J / N / mogelijk				
Veldbepinning					
seks	man / vrouw / kind / onbekend				
leeftijd	infant / juveniel / adult <i>jong</i>				
lengte in situ (cm)					
pathologie	J / N path. fotogr				
Botlengte i.s. (cm)					
Humerus R/L					
Ulna R/L					
Radius R/L					
Femur R/L					
Tibia R/L					
Fibula R/L					
Botten aanwezig					
hand R	/27				
hand L	/27				
voet R	/26				
voet L	/26				
gehoorbeentjes	/6				
huigbeen	J / N				
nekwervels	/7				
borstwervels	/12				
lendenwervels	/5				
Gewrichten					
occip.-C1	A / D / M				
C1-C7	A / D / M				
schouder R/L	A / D / M				
pols R/L	A / D / M				
heupgordel	A / D / M				
heup R/L	A / D / M				
(A/D/M = articulated / dislocated / missing)					
gemarkeerd bot is	aanwezig / afwezig				
Boven; rechterarm ontbreekt; ribben liggen over wervelkolom; Rechterzijde: boven heup lijkt iets verstoord; Licht blauw gemarkeerd bot is gezien, maar niet verzameld (in-situ gelaten)					

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

		Opgravingscode REKB4		CIS-code 56307		grafformulier AAC/UvA	
Graf# 6		inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, zaelfadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen					
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS vermeld het grafnummer in de vondstenlijst!							
spoornummer(s)	17			put	1		
datum	13-06-2013			vlak(ken)	5		
beschrijver	MVK			fotonr(s)	14		
tekeningnr(s)							
Stratigrafische relaties							
NAP-waarden	hoofdeinde			midden/sacrum		voeteneinde	
bovenkant graf							
bovenkant skelet							
bodem graf							
GRAFBSCHRIJVING algemeen							
graf verstoord	J / N / mogelijk / onduidelijk			<i>S 17 ligt op de natuurlijke ondergrond (C-horizont)</i>			
geroofd	J / N / mogelijk / onduidelijk						
positie roofkuil	middel / hoofdeinde / anders nl. ...			vondsten	J / N		
grafkuil opgevuld	J / N			grafgiften	J / N		
grafmarkering	J / N / mogelijk			skeletresten	J / N		
GRAFBSCHRIJVING containers							
Grafkuil	zichtbaar ja / <u>nee</u> / deels						
afmetingen	max lengte			max breedte			
vorm	rechthoekig / trapezoïde / ovaal / rond / vierkant / anders nl. ...						
Houten container(s)*							
verbindingen	geen / zichtbaar als grens / zichtbaar als houtresten / zichtbaar als verkleuring / anders nl. ...						
vorm	geen / onbekend / nagels / haken / hout-hout / anders nl. ...						
afmetingen	max lengte			max breedte			
balkjes	nee / ja ->			hoeveelheid & positie			
deksel	ja / nee / deels						
bodem	ja / nee / deels						
Stenen container(s)*							
vorm	geen / losse steen of stenen (n=) / gemetselde grafkist / sarcofaag / dakpangraf						
afmetingen	max lengte			max breedte			
afmetingen interieur	max lengte			max breedte			
afwerking	geen / specie / stuc / anders nl. ...						
metselspecie	ja / nee / deels						
deksel	ja / nee / deels						
bodem	ja / nee / deels						
Crematiecontainer(s)*							
	in urn / verspreid / bijeen			houtskeletresten:	J / N		

*indien meerdere, elk beschrijven op de genoemde kenmerken

 Opgravingscode REKB4 CIS-code 56307		graformulier AAC/UvA inhoud: administratieve gegevens, grafbeschrijving, grafadministratie, monsteradministratie, skeletbeschrijving, opmerkingen en schetsen	
Graf# 6		individu# 6	
BESCHRIJVING MENSELIJKE SKELETRESTEN			
verstoring &	botconditie	andere weefsels	
verstoord	J / N / mogelijk	zacht weefsel	J / N
gearticuleerd	J / N / mogelijk	haar	J / N
skelet compleet	J / N	nagels	J / N
individuele botten compleet	J / N	gal/nierstenen	J / N
conservering	goed / matig / slecht / onbekend		
geconserveerd			
Houding			
gehele lichaam	gestrekt rug / rechterzijde / linkerzijde / uitgestrekt / gebogen / anders nl. ...		
arm rechts	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ... <i>afwezig</i>		
arm links	langs lichaam / op buik / op borst / anders nl. ...		
benen	gestrekt / gebogen / verdraaid / other:		
schedel op	rechterzijde / linkerzijde / schedelbasis / <i>afwezig</i> achterhoofd / gezicht / bovenkant / ?		
vloeistofniveau	J / N / mogelijk		
Veldbepinning			
seks	man / vrouw / kind / onbekend		
leeftijd	infant / juveniel / <u>adult</u>		
lengte in situ (cm)			
pathologie	J / N path. fotogr		
Botlengte i.s. (cm)			
Humerus R/L			
Ulna R/L			
Radius R/L			
Femur R/L			
Tibia R/L			
Fibula R/L			
Botten aanwezig			
hand R	/27		
hand L	/27		
voet R	/26		
voet L	/26		
gehoorbeentjes	/6		
huigbeen	J / N		
nekwervels	/7		
borstwervels	/12		
lendenwervels	/5		
Gewrichten			
occip.-C1	A / D / M		
C1-C7	A / D / M		
schouder R/L	A / D / M		
pols R/L	A / D / M		
heupgordel	A / D / M		
heup R/L	A / D / M		
(A/D/M = articulated / dislocated / missing)			
gemarkeerd bot is	<u>aanwezig</u> / afwezig		
Ongemarkeerd bot bevond zich buiten opgravingsput, m.u.z. rechterhand. Geborgen (V 9) zijn ook enkele losse botdelen (waaronder schedelfragm.) die stratigrafisch gezien bij het skelet kunnen horen.			

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

Bijlage 4: Kopie overdrachtsformulier EOD (AVG)

RAAP-RAPPORT 2886

Naast de Oude Kerk te Oosterbeek, gemeente Renkum
Archeologisch onderzoek: een opgraving

